

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ İSLAMİ İLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ
AKSARAY UNIVERSITY JOURNAL of THE FACULTY of ISLAMIC SCIENCES

e-ISSN: 2148-8134 • cilt / volume: 12 • sayı / issue: 24 • Aralık / December 2025 • 358-378

4./10. Asır Bağdat'ında Ricâl Âlimleri ve Cerh-ta'dîl Yöntemleri¹

Mustafa ORAL* Fikret KARAPINAR**

*Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Karaman/Türkiye, mustafaoral@kmu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-6026-0475>, doi: <https://doi.org/10.30523/mutefekkir.1778169>

**Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi, Konya/Türkiye, fikretkarapinar@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5624-2485>, doi: <https://doi.org/10.30523/mutefekkir.1778169>

Araştırma Makalesi

Süreç

Geliş Tarihi: 04.09.2025

Kabul Tarihi: 18.11.2025

Yayın Tarihi: 15.12.2025

Hakem Değerlendirmesi:

Bu makale, en az iki dış hakem/çift taraflı kör hakem tarafından incelenmiştir.

Benzerlik taraması:

Bu makale iThenticate ile taranmış ve intihal içermediği teyit edilmiştir.

Etik Beyan:

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulmuştur.

Tarafsızlık:

Yazarlar, makale değerlendirme ve yayın sürecinin hiçbir aşamasına müdahil olmamış, hakeme süreci bilimsel tarafsızlık ilkelerine sadık kalınarak tamamlanmıştır.

Finansman:

Yazarlar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder.

Çıkar Çatışması:

Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Yazar Katkı Oranı:

Çalışmada yazarlar eşit katkı sağlamışlardır yürütülmüştür.

Telif Hakkı

© Mustafa ORAL - Fikret KARAPINAR |

Creative Commons Attribution-

Noncommercial 4.0 (CC BY-NC) International License

Öz

Tabakât eserleri incelendiğinde 4./10. asırda yaşayan Bağdatlı râvilerin güvenilirlik durumlarına dair verilen hükümlerin kaynağının ömürlerinin tamamını veya çoğunu 4./10. asırda yaşayan Bağdatlı münekkitler olduğu görülmektedir. Bu münekkitlerin tanıtılması ve râvilerin güvenilirlik durumlarını tespit ederken kullandıkları metotların ortaya konulması hadis tarihi araştırmalarına katkı sağlaması açısından önemlidir. Çalışma 4./10. asırda Bağdat'taki ricâl âlimlerini, onların ricâl alanında telif ettiği eserleri ve râvileri değerlendirirken kullandıkları lafızları tespit etmeyi amaçlamaktadır. İki bölümden oluşan araştırmanın birinci bölümünde Bağdatlı münekkitlerin, güvenilirlik durumları hakkında doğrudan bilgi sahibi olmadıkları râviler hakkında kanaate varırken uyguladıkları çeşitli yöntemler ele alınmıştır. Münekkitlerin, râvilere dair verilen doğum ve ölüm tarihleri, hadis tahsili yapıp yapmadıkları, sahip oldukları rivayet miktarı, hocaları ve öğrencileri, seyahat tarihleri gibi her türlü bilgiyi onların güvenilirliklerini tespit ederken kullandıkları görülmüştür. Ayrıca râvilerin rivayetleri ve kitaplarını incelemek, teferrüd bilgisini kullanmak, râvileri imtihan etmek, râvilerin hadislerini ve kitaplarını muâraza etmek gibi yöntemlerle de onlar hakkında hüküm verdikleri tespit edilmiştir. İkinci bölümde ise Bağdatlı hadis münekkitleri, eserleri ve kullandıkları cerh-ta'dîl lafızları ele alınmıştır. Hadis münekkitlerinin biyografik verileri, tarih ve tabakât eserleri taranarak derlenmiş; telif ettikleri eserlerin tespiti ilgili biyografi ve bibliyografya kaynakları aracılığıyla gerçekleştirilmiş; kullandıkları cerh ve ta'dîl lafızları ise Târîhu Bağdâd esas alınarak belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Ricâl, Cerh, Ta'dîl, Râvi, Bağdat.

Atıf

Oral, Mustafa, Karapınar, Fikret. "4./10. Asır Bağdat'ında Ricâl Âlimleri ve Cerh-ta'dîl Yöntemleri". *mütfeffkir* 12/24 (2025), 358-378 <https://doi.org/10.30523/mutefekkir.1778169>

¹ Bu makale "Hicrî IV. Asırda Bağdat'ta Hadis İlmi" başlıklı doktora tezinden geliştirilerek üretilmiştir. This article has been developed and derived from the doctoral dissertation entitled 'The Science of Hadith in Baghdad during the Fourth Century AH'.

The Scholars of Rijāl and the Methods of Jarḥ-Taʿdīl in Fourth/Tenth-Century Baghdad

Mustafa ORAL* Fikret KARAPINAR**

* Dr., Karamanoğlu Mehmetbey University, Faculty of Theology, Karaman/Türkiye, mustafaoral@kmu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-6026-0475>, doi: <https://doi.org/10.30523/mutefekkir.1778169>

**Professor, Necmettin Erbakan University, Ahmet Keleşoğlu Faculty of Theology, Konya/Türkiye, fikretkarapinar@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5624-2485>, doi: <https://doi.org/10.30523/mutefekkir.1778169>

Research Article

History

Received: 04.09.2025

Accepted: 18.11.2025

Published: 15.12.2025

Referee Assessment:

This article has been reviewed by at least two external reviewers/double-blind reviewers.

Plagiarism:

This article has been scanned with iThenticate and verified to be free of plagiarism.

Ethical Statement:

This study was prepared in accordance with scientific and ethical principles.

Impartiality:

The authors were not involved in any stage of the article evaluation and publication process, and the peer review process was completed in accordance with the principles of scientific impartiality.

Funding:

The authors acknowledge that they did not receive any external funding to support this research.

Competing Interests:

The authors declare that there is no conflict of interest.

Author Contribution Ratio:

The authors contributed equally to the study.

Copyright

© Mustafa ORAL – Fikret KARAPINAR
| Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 (CC BY-NC) International License

Abstract

An examination of *ṭabaqāt* (biographical) works reveals that the judgments concerning the reliability of Baghdadi transmitters who lived in the 4th/10th century are primarily based on the evaluations of Baghdadi critics who also lived during the same period or spent most of their lives in that century. Introducing these critics and analyzing the methodologies they employed in assessing the reliability of hadith transmitters will contribute significantly to the field of hadith history. This study aims to identify the *ʿilm al-rijāl* scholars active in Baghdad during the 4th/10th century, the works they authored in this field, and the evaluative terminology they used in their judgments of transmitters. The article consists of two main sections. The first section discusses the various methods employed by Baghdadi critics when forming opinions about transmitters whose reliability they could not directly observe. It is shown that the critics utilized a wide range of biographical data—such as dates of birth and death, whether the transmitter engaged in hadith study, the volume of their transmissions, their teachers and students, and their travel history—in their reliability assessments. Additionally, other techniques such as examining a transmitter's narrations and authored works, analyzing solitary reports (*tafarrud*), testing the transmitters, and comparing their hadiths and books (*mu'āraḍa*) were used to reach critical judgments. The second section explores the major Baghdadi hadith critics of the period, their works, and the specific *jarḥ* and *ta'dīl* terms they used to express their evaluations.

Keywords: Hadith, ʿIlm al-Rijāl, Jarḥ, Taʿdīl, Transmitter, Baghdad.

Cite as

Oral, Mustafa, Karapınar, Fikret. "4./10. Asır Bağdat'ında Ricâl Âlimleri ve Cerh-ta'dīl Yöntemleri". *mutefekkir* 12/24 (2025), 358-378 <https://doi.org/10.30523/mutefekkir.1778169>

Giriş

4./10. asır sonrasında telif edilen ricâl kaynakları incelendiğinde 4./10. asırda yaşayan Bağdatlı râviler hakkındaki değerlendirmelerin tamamına yakınının Hatîb el-Bağdâdî'ye dayandığı görülmektedir.² Hatîb el-Bağdâdî ise kendi eriştiği râviler hakkında bizatihi değerlendirme yaparken yaşamlarına erişemediği râviler hakkında hocalarının görüşlerini veya ilgili râvinin muasırı olan münekkitlerin görüşlerini zikretmektedir. Dolayısıyla 4./10. asırda yaşayan râviler hakkındaki görüşlerin kaynağı genellikle ilgili dönemde yaşayan Bağdatlı hadis münekkitleridir. Bu sebeple söz konusu münekkitlerin tanınması ve cerh-ta'dîl metotlarının incelenmesi ricâl çalışmalarına katkı sunacaktır. Öncelikle Bağdatlı münekkitlerin güvenilirlik durumları hakkında bilgi sahibi olmadıkları râviler hakkında hüküm verirken kullandıkları yöntemler ele alınmış, ardından da onların kullandığı cerh-ta'dîl lâfızları incelenmiştir.

Söz konusu münekkitlerin tespitinde Hatîb el-Bağdâdî'nin *Târîhu Medîneti's-selâm*'ı esas alınmıştır. Zira Hatîb, bu asrın sonlarında öğrenim hayatına başlayan bir öğrencidir ve araştırmaya konu olan münekkitlere ya doğrudan yahut birkaç râvi ile ulaşmıştır. Dolayısıyla onları en yakından tanıyan muhaddislerden biridir. Yukarıda zikredildiği gibi kendisinden sonraki tabakât müelliflerinin 4./10. asırdaki Bağdatlı râviler konusunda neredeyse yegâne kaynağının Hatîb olması da onun bu konuda otorite kabul edildiğinin bir göstergesi olsa gerektir. İsimleri tespit edilen münekkitler hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Ardından da Hatîb'in *Târîh*'inde kendilerine yapılan atıflardan yola çıkarak kullandıkları cerh-ta'dîl lafızları ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Bu münekkitlerin çoğunun eserleri günümüze ulaşamamıştır. Fakat Hatîb el-Bağdâdî'nin onlardan yaptığı alıntılarla 4./10. asırdaki râvilere yönelik değerlendirmeleri korunarak günümüze ulaşabilmiştir. Araştırmada, eserleri günümüze ulaşamamış olsa da bu münekkitlerin hadis ilmine katkısı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmada ulaşılan sonuçların bir kısmı erken dönem hadis münekkitlerinin râviler hakkında hüküm verirken uyguladıkları yöntemlere dair yapılan bir çalışmada ulaşılan sonuçlarla büyük ölçüde paralellik arz etmektedir.³ Bununla birlikte çalışmanın, bu yöntemlerin 4./10. asır Bağdatlı münekkitler tarafından uygulanma pratiklerini ortaya koyması, farklı bazı yöntemlerin tespit edilmesi ve özellikle çalışmaya konu olan zaman aralığındaki münekkitlerin kimliklerinin, eserlerinin ve kullandıkları cerh-ta'dîl lafızlarının tespit edilmesi gibi hususlarda literatüre özgün katkı sunacağı öngörülmektedir.

1. 4/10 Asırdaki Bağdatlı Münekkitlerin Ricâl Bilgisine Ulaşmada Kullandıkları Genel Yöntemler

Hadis münekkitleri, diğer münekkitlerden hakkında bilgi elde edemediği râvilerle ilgili bir hüküm vermek için çeşitli yöntemler kullanmışlardır. Bu başlık altında, münekkitlerin, bir râvinin güvenilirlik durumu hakkında yargıya varırken kullandıkları yöntemler ele alınacaktır.

1.1.Râvi Hakkındaki Bilgilerden Yola Çıkarak Onun Hakkında Hüküm Vermek

Hadislerin sıhhatini tespit etmede en önemli unsur isnâd, isnadı oluşturan unsur da râviler olduğu için muhaddisler râviler hakkında her türlü bilgiyi derlemeye çalışmıştır. Râvilerin doğum ve ölüm tarihleri, hadis tahsili yapıp yapmadıkları, sahip oldukları rivayet miktarı, hocaları ve öğrencileri, seyahat tarihleri gibi bilgileri onların güvenilirliklerini tespit ederken kullanmışlardır.

Bu yöntemlerden biri râvinin hadis tahsili yapıp yapmadığının; bir başka deyişle hadis ilmiyle ilgilenip ilgilenmediğinin tespitidir. Münekkitler bu bilgiler sayesinde hadis meclislerine katılmayan, bununla birlikte hadis rivayet eden kişilerin yalan söyledikleri sonucuna ulaşmıştır. Böylece onların

² Mustafa Oral, *Hicrî IV. Asırda Bağdat'ta Hadis İlmi* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2025), 7.

³ Muhammed Enes Topgöl, *Rivayetten Râviye: Cerh-Ta'dil Hükümleri Nasıl Oluşturdu?* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2019).

rivayet ettikleri hadislerin değerlendirilmeye bile alınmadan reddedilmesi mümkün olmuştur. Bunun aksine hadis meclislerine katılan râvileri de kaydederek onların rivayetlerinin değerlendirmeyi hak ettiği ifade edilmiş ve ikinci aşamada bu rivayetlerin güvenilirlikleri aşağıda zikredilecek farklı yöntemlerle kontrol edilmiştir. Tabakât eserlerinde râviler hakkında söylenen “Ölene kadar bizimle hadis dinledi.”,⁴ “Ölene kadar bizimle hadis yazdı.”⁵ ve benzeri sözler onların hadis tahsil ettiğine dair kayıtlardır. 4./10. asrın önde gelen münekkitlerinden Ebü'l-Hasan ed-Dârekutnî (öl. 385/995), Ebü'l-Kasım İbnü's-Sellâc'ın “uğraşmaya değmeyecek bir râvi” olduğunu söylemiş, bu iddiasını ise hiçbir hadis meclisinde görülmemesi ve hadis dinlediğinin bilinmemesi ile gerekçelendirmiştir.⁶

Bağdatlı münekkitlerin râvilerin güvenilirliğini tespitte kullandıkları bir diğer yöntem onların sahip oldukları hadis miktarlarından yola çıkarak hüküm vermektir. Tabakât eserlerindeki “Bundan başka hadisi yoktur.”,⁷ “Ahmed b. Hanbel'den bundan başka hadis dinlemedi.”,⁸ “Sadece bu tek hadise sahiptir.”,⁹ “Ondan, bu hadisten başka hadis yazmadım”,¹⁰ “Onun sahip olduğu tüm hadisler yalnızca iki cüzdür.”,¹¹ “Onda Mehâmilî'den semâ ettiği sadece bir meclis, Saffâr'dan semâ ettiği bir cüz vardı.”¹² gibi kayıtlar râvilerin mezkûr hadislerden başka hadis rivayet etmesi durumunda bu teşebbüsün tespit edilmesi amacını taşımaktadır.

Münekkitlerin râviler hakkında hüküm verirken kullandıkları bir diğer bilgi türü onların hadis dinlediği şehirlere dair kaydedilen bilgilerdir. Muhaddisler râvilerin rihlelerini titizlikle takip etmiş ve onların gitmedikleri bir şehirde bulunan hocalardan hadis rivayet etmeleri durumunda bu bilgileri kullanarak onların doğru söylemediğini tespit etmiştir. Hatîb el-Bağdâdî, hocası Ebü'l-Hüseyin el-'Atîkî'ye (öl. 441/1049) bir râvinin Bağdat dışında hadis dinleyip dinlemediğini sormuş, ardından bu bilgiyi kaydetmiştir.¹³ Ebü'l-Hasan İbnü'l-Hatîb'in (öl. 405/1014) sadece Ahvâz ve çevresinde hadis dinlediği ve bu bölgenin dışına çıkmadığı kaydedilmiştir.¹⁴

Muhaddisler râvilerin hadis dinlediği hocalarını titizlikle kayıt altına almıştır. Böylece bir râvinin hadis dinlemediği bilinen bir hocadan hadis rivayet etmeye teşebbüs etmesi gibi durumlarda onun güvenilir olmadığı hükmüne ulaşabilmişlerdir. Bu bilgiyi önemseyen muhaddisler kendilerinin hadis dinlediği ve dinlemediği hocaları ilan etmiştir. Böylece bu bilgilerin kendilerinden yapılan rivayetlerin kontrol edilmesinde kullanılmasını sağlamışlardır. Mesela muhaddislerin söylediği, “Ebü'l-Kasım el-Enbârî 305 senesinde vefat etti. Ben 10 yaşındaydım. Onunla karşılaşmadım.”,¹⁵ “Ebû Ubeyd el-Kasım b. Sellâm'ı [öl. 224/838] gördüm ama ondan hiçbir şey dinlemedim.”,¹⁶ “Ona yetiştim. Ama ondan hadis dinlemek nasib olmadı.”¹⁷ gibi birçok söz bu amaçla söylenmiştir. Bu bilgilerden yola çıkılarak görmediği, erişemediği veya görüp erişse bile hadis dinlemediği hocalardan rivayet etmeye teşebbüs eden râviler tespit edilebilmiştir. Mesela bazı râviler hakkındaki “O yalan söylüyor. Selam b. Tevbe en-Nehrevânî'den hadis rivayet ediyor fakat o kendisinden semâ etmeden önce vefat etti.”,¹⁸ “Biri çarşıdan Hişâm b. 'Ammâr'ın hadislerini içeren bir kitap almış, sonra onu Musa b. Sehl el-Cevnî'ye (öl. 307/919) okumuş. Oysa o Hişâm'dan [bu hadisleri] dinlememiştir.”¹⁹ gibi değerlendirmeler bu tür bilgilerin

⁴ Ebû Bekir Ahmed b Ali Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Medîneti's-selâm ve ahhâru muhaddisihâ ve zikru kuttânihe'l-'ulemâ min ğayri ehlihâ ve vâridihâ*, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'ûf (Beyrut: Daru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1422/2002), 3/506.

⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 8/648.

⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 11/364-365.

⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 6/544.

⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 16/463.

⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 3/702.

¹⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 11/345.

¹¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 3/479.

¹² Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 11/228.

¹³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 5/562.

¹⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 14/57.

¹⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 14/446.

¹⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 11/326.

¹⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 5/35.

¹⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 3/20.

¹⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 15/58.

kaydedilmesiyle mümkün olabilmıştır. Benzer şekilde Hatîb el-Bağdâdî bir hadis hakkında bu bilgilerden yola çıkarak değerlendirme yapmış ve şöyle demiştir: “Bu hadis bâtıldır. Çünkü Hâmid b. Muhammed el-Herevî ve Muhammed b. Muhammed el-İşkâfî, Musa b. Sehl el-Veşşâ’dan hiçbir şey dinlememiştir.”²⁰

Muhaddisler hoca-öğrenci ilişkilerini tespit etmek amacıyla râvilerin son öğrencilerini kaydetmeye önem vermiştir. Böylece râvinin öğrencileri içerisinde en son vefat edenin ardından o râviden hadis rivayet etmeye teşebbüs eden kişiler de tespit edilebilmiştir. “O, ondan hadis rivayet edenlerin sonuncusudur.”²¹ “Ondan en son rivayet eden kişi falandır.”²² “Onunla Hasan b. Süfyân’dan rivayet sona erdi.”²³ gibi çok sayıdaki kayıt bu amaçla tutulmuştur.

Muhaddislerin en çok kullandıkları bilgi türlerinden biri de râvinin yaşamında önemli olan olayların tarihleridir. Râvinin doğum ve ölüm tarihleri, rihleye çıkış tarihleri, belirli bir şehirde bulunduğu tarihler rivayet güvenliğini sağlamak ve hadis uyduranları tespit etmek amacıyla çok sık kullanılmıştır. Hassân b. Zeyd’in (öl. ?): “Biz yalancılara karşı tarihten yararlandığımız kadar hiçbir şeyden yararlanmadık. Şeyhe “Kaç yılında doğdun?” deriz. Eğer o doğum yılını söylerse doğru mu yalancı mı olduğunu anlarız.”²⁴ sözü de bu bilginin kullanım sıklığını ve önemini göstermektedir. Bu amaçla muhaddisler râvilerle doğum tarihlerini sorarak kaydetmiş,²⁵ bu yöntemin sıklıkla kullanılması sebebiyle hadis otoritelerinin tenkidinden çekinen sorunlu râvilerden bazıları doğum tarihlerini gizlemiştir.²⁶ Bu yöntemin kullanılarak yalancı râvilerin tespit edildiği birkaç örnek zikretmek konuyu vuzuha kavuşturacaktır. Ebü'l-Hüseyn İbnü's-Semmâk (öl. 424/1032), hadis dinlediğini iddia ettiği hocanın vefatından sonra doğduğu gerekçesiyle eleştirilmiştir.²⁷ Lâhık b. Hüseyin (öl. 384/994) bir mecliste hadis rivayet etmiş, meclisteki bazı muhaddisler yalan söylediğinden şüphelenmiş ve bu hocalardan nerede ve ne zaman hadis dinlediğini sormuştur. Onlardan 320 yılından sonra Mekke’de hadis yazdığını söyleyince oradaki muhaddislerden biri: “320 yılından sonra onlardan nasıl hadis yazdın! Onlar 310 yılından evvel vefat ettiler!”²⁸ diyerek iddiasına karşı çıkmıştır. Kadı Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Osman en-Nasîbî’nin (öl. 406/1015) Ebü'l-Hüseyn İbnü'l-Münâdî ve İsmail es-Saffâr’dan hadis rivayet etmesi eleştirilmiştir. Zira Nasîbî’nin Bağdat’a gelişi Saffâr’ın ölümünden birkaç sene sonradır.²⁹ Ebû Bekir Muhammed b. Hüseyin İbn Şehriyâr’ın (öl. 306/918) Selam b. Tevbe en-Nehrevânî’den hadis dinlediğine dair iddiasının doğru olmadığı hocasının vefat tarihinden yola çıkılarak tespit edilmiştir.³⁰ Bağdat’ın önemli hadis münekkitlerinden biri olan Ebü'l-Kasım el-Ezherî bir râvinin yalancılığına tespit ettiği olayı şöyle anlatmaktadır: “[Râviye] Bu kitapları ne zaman işittin?” dedim, “335 senesinde” diye cevap verdi. Ben de: “Sen Bağdat’a 340 yılından sonra geldin. Bu nasıl olur?” dedim. Bana cevap veremedi.”³¹ Bu örnekler, muhaddislerin râvinin hayatındaki tarihsel verileri, bilhassa doğum ve vefat tarihlerini yalnızca biyografik bir bilgi olarak değil, aynı zamanda hadis uydurmacılığını ve iddialardaki tutarsızlıkları tespit etmeyi sağlayan temel bir tenkit aracı olarak kullandığını açıkça göstermektedir.

1.2. Râvinin Rivayetlerinden veya Kitabından Yola Çıkarak Hüküm Vermek

Münekkitlerin güvenilirlik durumu bilinmeyen râvilerin hadislerini inceledikleri ve hadislerini doğru olarak rivayet edip etmedikleri üzerinden onlar hakkında hüküm verdikleri görülmektedir.

²⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târih*, 8/674.

²¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târih*, 16/471.

²² Hatîb el-Bağdâdî, *Târih*, 2/382, 3/619, 4/682, 11/214.

²³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târih*, 11/40.

²⁴ Ebû Bekir Ali b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi’ li ahlâkî’r-râvî ve âdâbî’s-sâmi’*, thk. Mahmûd et-Tahhân (Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 1403/1983), 1/131.

²⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târih*, 2/74, 2/155, 2/162, 3/54, 4/177 vd.

²⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Târih*, 6/511.

²⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Târih*, 5/177.

²⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târih*, 16/151-152.

²⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târih*, 4/84.

³⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târih*, 3/20.

³¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târih*, 4/84-85.

Tabakât eserlerindeki “Falancadan [kendisinin] doğruluğunu ve güvenilirliğini gösteren hadisler rivayet etmiştir.”,³² “Düzgün hadisler rivayet etmiştir.”³³ gibi çok sayıda değerlendirme hadisleri incelenen râvilerin tezkiye edildiğini; “Hadislerinde, onun güvenilir biri olmadığını gösteren münkerlik vardır.”,³⁴ “Zabtının ve hâlinin zayıflığını gösteren hadisler rivayet etti.”,³⁵ “Falancadan bâtil hadisler rivayet etti.”³⁶ gibi değerlendirmeler de cerh edildiğini göstermektedir.

İlk asırlarda tartışma konusu olan kitâbet kısa zamanda meşrulaşarak gündemden kalkmış, 4./10. asırda ise hadis rivayetinin asıl aracı haline gelmiştir. Bu asırda hafızların bile kitabından hadis rivayet etmesi istenmiş, hafızasından hadis rivayet edenler eleştirilmiştir.³⁷ Hatîb el-Bağdâdî kitap merkezli bu çağda hadis öğrenimini tamamlayarak hadis rivayet etmeye başlayacak genç râviler için şu şartı öne sürmüştür: “Râvinin hadis uydurduğu veya karşılaşmadığı şeyhten hadis dinlediğini iddia ettiği yönünde bir eleştiri yoksa ve adaleti düşüren eylemlerden uzak durmuşsa; bununla birlikte dinlediklerinin yazılı olduğu bir kitabı yoksa ve hıfzından hadis rivayet ediyorsa, hadis ilmini bilen ve anlayan ilim ehli bu râvi hakkında onun hadis öğrenimi yaptığı, hadislerle ilgilendiği, hadisleri zapt edip hıfzettiği hususunda şahitlik edene kadar hadisiyle ihticâc edilemez.”³⁸ Bu anlatıdan da anlaşılacağı üzere bu asırda rivayetlerin doğrulanmasında kullanılan birincil araç kitaptır. Kitaplar, tahammül edilen hadislerin doğru olarak rivayet edilmesini sağladığı gibi râvilerin adaletinin tespitinde ve hadis hırsızlığı yaparak dinlemediği kitaplardan hadis rivayet edenlerin ortaya çıkarılmasında da önemli vesikalar olmuştur.³⁹ Kitapların baş veya son kısımlarında yer alan semâ kayıtları incelenerek onların râvilere aidiyeti tespit edilmiştir. Semâ kayıtları kontrol edildikten sonra sahipleri hakkında söylenen: “Ondan sahih asıllarından hadis yazdık”,⁴⁰ “Semâ [iddiası] sahihtir.”⁴¹ ve “Semâ’ı sebt, kitâbı sahihtir.”⁴² gibi sözler onların adaletinin tescili ve kitapları muteber usullerle hocalardan tahammül ettiklerinin belgesi olmuştur.

Hadis hırsızlığı yaparak kendilerine ait olmayan kitapları rivayet etmeye teşebbüs eden râviler de kitapların kontrol edilmesiyle ifşa edilmiştir. Ebü’l-Kasım el-Ezherî (öl. 435/1043) bir râviyi kendisine ait olmayan kitaplardan hadis rivayet ettiği için cerh etmiş; Hatîb el-Bağdâdî ise hocasının sözünün doğruluğunu mecruh râvinin vefatından sonra sahafa düşen kitaplarını satın alıp kontrol ederek tespit etmiştir. O, bu tespitini şöyle anlatmaktadır: “Ben o kitaplardan bazılarını satın aldım. Durumun Ezherî’nin bana anlattığı gibi olduğunu gördüm. Çünkü bu kitaplarda onun semâ’ (kaydını) bulamadım. Hiçbir yerinde ıslah ve mu’âraza işareti de görmedim.”⁴³ Münekkitlerin bazen şüphelendikleri râvinin kitabıyla başka kitapları karşılaştırdığı da görülmektedir. Mesela Ebû Abdullah Muhammed b. Ali es-Sûrî (öl. 441/1049) hadis hırsızlığı yaptığından şüphelendiği bir râviden kitabını istemiş ve onu râvinin hocasından aynı hadisleri rivayet eden diğer öğrencilerin nüshaları ile karşılaştırmıştır. Hocasının bu hadisleri rivayet ettiği meclisin 344 yılında akdedildiğini, bu râvinin ise tarihi kazıyıp 347 olarak değiştirdiğini ve kendisinin semâ kaydını sonradan yazdığını tespit etmiştir. Râvinin yalan söylediğini anlayan Sûrî onun yalanını ifşa etmiş ve kendisi de ondan hadis yazmayı bırakmıştır.⁴⁴

³² Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 6/77, 13/195, 9/61, 10/452 vd.

³³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 13/389, 13/110, 10/452, 13/497, 13/86 vd.

³⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 6/412.

³⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 2/537.

³⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 8/677.

³⁷ Mustafa Oral, *Hicrî IV. Asırda Bağdat’ta Hadis İlmi* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2025), 139-151.

³⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Câmi*, 1/134.

³⁹ Nüshaların kontrol edilmesi ve bu yolla râvi ve rivayetler konusunda hüküm verilmesi hakkında geniş bilgi için bk. (Üsâme Bozkurt, *Hicrî 4. Asırda Ehl-i Hadîsin İç Tartışmaları* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 73-76)

⁴⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 14/57.

⁴¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 9/372.

⁴² Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 12/515.

⁴³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 2/390.

⁴⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 11/45.

Muhaddislerin kitaba daha sonra ekleme yapıldığını mürekkebin durumundan anladıkları görülmektedir. Sika râvilerden olan Ali b. Ahmed er-Rezzâz, gözlerini yitirdikten sonra kendisinden hadis dinlemek isteyenlere şu uyarıyı yapmıştır: “Eski hatlı [mürekkepli] olanlara bak ve onları bana oku. Kötü hatla semâ kaydı düşülenlerin üzerini çiz. Çünkü benim bir oğlum vardı. Semâ etmediğim hadislere benim için semâ kaydı düşerdi.”⁴⁵ Bir münekkitt, yukarıda zikredilen İbnü's-Semmâk'ın imlâ ettiği asıllarından bir cüzü görmüş, bu cüzdeki bazı hadislerin semâ kaydı eski hatla (hatt-ı 'atîk) düğüldüğünü, bazılarının sonundaki semâ kaydının ise değıştirilip yeni bir hatla ekleme yapıldığını tespit etmiştir.⁴⁶ Zikredilen örneklerden anlaşıldığı üzere, hadis münekkittleri râviyi tenkit ederken salt biyografik verilere dayanmak yerine, aynı zamanda râvinin rivayet ettiği hadislerin içeriğini incelemeyi de temel almış; 4./10. asırdan itibaren ise hadislerin tahrifini ve râvi yalanlarını ortaya çıkarmada kitabın fizikî kontrolünü ve semâ kayıtlarının tahkikini merkezi bir yöntem olarak benimsemiştir.

1.3.Râvi Hakkında Hüküm Vermede Uygulanan Diğer Yöntemler

Münekkittlerin, güvenilirlik durumları hakkında bilgi sahibi olmadıkları râvilerin memleketlerindeki münekkittlerden bilgi isteyerek kanaat edindikleri görülmektedir. Aynı şekilde rihle esnasında bir râvi hakkında kanaat edinen münekkittler bu bilgiyi diğer münekkittlerle paylaşmaktadır. Mesela Ebû Zer 'Abd b. Ahmed el-Herevî (öl. 434/1043), Mekke'de Nasr el-Endelüsî adında bir râviden hadis dinlemiş, bu râvinin hadis hafızı olduğu, hadis ilmini iyi derecede bildiği kanaatine varmış ve bu kanaatini bir mektupla Bağdat'ta bulunan Hatîb el-Bağdâdî'ye bildirmiştir.⁴⁷ İbn Batta Bağdat'a gelmiş, Ebü'l-Hasan İbnü'l-Furât (öl. 384/994) ona Racâ İbnu Muraccâ'nın *Kitâbu's-Sünen*'ini okumuştur. İbnü'l-Furât bu kitabı Racâ b. Muraccâ → Hafs b. Ömer el-Ürdübîlî → Racâ tariki ile yazmıştır. Ebü'l-Hasan ed-Dârekutnî, Hafs'ın yaşının küçük olması sebebiyle Racâ'dan bu kitabı dinlemesinin mümkün olmadığını söyleyerek bu isnada karşı çıkmıştır. Ürdübîl'e (Erdebil) mektup yazarak oradaki Hafs'ın oğlu Ömer b. Hafs'a sormuşlar, o da cevâben babasının Racâ b. Muraccâ'dan bu kitabı dinlemediğini, onu görmediğini, babasının doğumunun onun ölümünden birkaç sene sonra olduğunu yine mektupla onlara bildirmiştir.⁴⁸ Dolayısıyla bu kitabın isnadının sahih olmadığı tespit edilmiştir.

Muhaddislerin hüküm verirken dayandıkları bir diğer bilgi türü, râvilerin teferrüden rivayet ettikleri hadislere dair bilgidir. 4./10. asırda muhaddisler hadisleri lâlettâyin derlememiş; sahih, âli ve garîb hadisleri derleme çabasına girişmişlerdir. Dolayısıyla râvilerin teferrüden rivayet ettiği (garîb) hadisler önem kazanmış ve kayıtlara geçmiştir.⁴⁹ Muhaddisler bu teferrüd bilgilerini hadis yazımında kullandığı gibi uydurma hadislerin tespitinde de kullanmıştır. Mesela Hatîb el-Bağdâdî bu yöntemle yalancı bir râviyi şöyle deşifre etmiştir: “Bu hadisi Askerumükrem'de yalancı bir şeyh İsa b. Ahmed el-Askalânî → Bakıyye tariki ile rivayet etmiştir. Bu çok cüretkâr bir tavidir. Zira Habâirî'nin bu hadisin rivayetinde teferrüd ettiği bilinmektedir.”⁵⁰ Kezzâb olarak nitelenen Ebû Sa'îd el-'Adevî el-Basrî, bir hadisi Müsedded'den rivâyet etmiş, Hatîb el-Bağdâdî bu hadisi rivâyette Ârim b. Fadl'ın teferrüd ettiğini, Müsedded'de bu hadisin bulunmadığını ifade ederek senedin uydurulduğu sonucuna varmıştır.⁵¹

Münekkittlerin bir râvinin zaptına dair hüküm vermek amacıyla onları imtihan ettikleri görülmektedir. Bu yöntemin Bağdatlı muhaddislerin genel yöntemlerinden biri olduğu ifade edilmiştir. İbn 'Adî (öl. 365/976), Bağdatlı hadis hâfızı Ebû Ali Hasan b. Ali el-Ma'merî'nin (öl. 295/907) hadisleri ref ettiği ve metinlerde ziyâde yaptığı yönündeki eleştirilere maruz kaldığından söz ettikten sonra bunun Bağdatlı muhaddislerin genel tutumu olduğunu, onların râvilerin zaptını test etmek amacıyla

⁴⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 13/234.

⁴⁶ Şemsüddin Muhammed b Ahmed ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Hüseyin Esed vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1427/2006), 17/370.

⁴⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 12/102.

⁴⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 12/103.

⁴⁹ Oral, *Hicrî IV. Asırda Bağdat'ta Hadis İlmi*, 174-177.

⁵⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 2/538.

⁵¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 8/381.

bilerek mevkûf hadisleri ref, mürselleri vasl ettiklerini ve isnadlarda ziyâde yaptıklarını söylemektedir.⁵² Dolayısıyla Ma'merî'nin yanıldığı veya zaptı sorunlu olduğu için değil; râvileri imtihan etmek amacıyla bunu yaptığını ifade etmiştir.

Münekkitlerin râviler hakkında hüküm verirken muâraza yöntemini kullandıkları görülmektedir. Muârazanın, bir muhaddisin rivâyetlerinin farklı zamanlarda muârazası, bir hocanın farklı öğrencilerinin rivayet ettiği hadislerin muârazası, muhaddis ve akranlarının hadislerinin ders esnasında muârazası, kitabın hafızayla ve kitabın kitapla muârazası, rivayetlerin Kuran ayetleri ile muârazası gibi birçok çeşidi bulunmaktadır. Burada sadece birine örnek vermekle yetinilecektir. Ebü'l-Hasan ed-Dârekutnî bir râviyi hatalı bir rivayetinden ötürü eleştirmiş, Hatîb el-Bağdâdî ise Dârekutnî'nin eleştirisinde haksız olduğunu, zira bu râvinin hocanın diğer öğrencilerin rivayetlerinin mütâbaatıyla desteklendiğini, dolayısıyla hatanın bu râviden değil hocasından kaynaklandığını ifade etmiştir.⁵³

Büyük râvi antolojileri hüviyetindeki tarih ve tabakât eserlerinde yer alan bilgilerin amaçsızca zikredilmediği, her türlü verinin râvilerin güvenilirlik durumlarını tespit amacına yönelik olduğu görülmüştür. Hadis münekkitleri râviler hakkındaki kişisel bilgileri, onlar hakkında hüküm verirken kullanmıştır.

2.4/10 Asırdaki Bağdatlı Münekkidler Ve Kullandıkları Cerh-ta'dîl lafızları

Bu başlık altında 4./10. asırda râviler hakkında değerlendirme yapan Bağdatlı hadis münekkitleri tanıtılacak, onların râviler hakkında verdikleri bilgiler, onlar hakkında kullandıkları cerh-ta'dîl lâfızları, kendilerinden ricâl bilgisi rivayet eden öğrencileri ve telif ettikleri eserler zikredilecektir.

2.1.Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Cafer "İbnü'l-Münâdî" (öl. 336/947)

Bağdatlı hadis hâfızlarından biri olan İbnü'l-Münâdî, muhaddis bir aile çevresinde yetişmiştir. İlk hadisi dedesinden dinleyerek hadis öğrenimine başlamıştır. Çok sayıda eser telif ettiği ifade edilmiştir. Fakat sert mizacı sebebiyle eserleri yaygınlık kazanamamıştır.⁵⁴ Sika, emîn, sebt, sadûk, hüccet gibi ifadelerle tezkiye edilmiştir.⁵⁵ Telif ettiği 120'den fazla eserin ağırlıklı olarak Kur'ân ilimleri

⁵² Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 8/362.

⁵³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 5/134.

⁵⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 5/111.

⁵⁵ Şemseddin Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, thk. Zekeriya Umeyrât (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-ilmîyye, 1419/1998), 3/46-47; Celaluddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Tabakâtu'l-huffâz* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-ilmîyye, 1403), 353; Şemseddin Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Hüseyin Esed vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1427/2006), 11/540-541; Cemaluddin Yusuf b. Hasan İbnü'l-Mibred İbn 'Abdülhâdî, *Tabakâtu 'ulemâi'l-hadîs*, thk. Ekrem el-Bûşî-İbrahim ez-Zeybek (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1996), 3/41-42; Zeynuddin Ebu'l-Fidâ Kasım İbn Kutluboğa, *es-Sikât min men lem yeka' fi'l-kütübî's-sitte*, thk. Şâdî b. Muhammed Salim Âlu Numan (San'a: Merkezü'n-Nu'mân, 1432/2011), 1/295; Şemseddin Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr 'ale't-tabakâti ve'l-emsâr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-ilmîyye, 1417/1997), 161-162; Şemsuddin Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ*, nşr. Gotthelf Bergsträsser (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1351), 1/44; Celaluddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât fi tabakâti'l-luğaviyyîne ve'n-nuhât*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Saydâ: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.), 1/300-301; Cemaleddin Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi târihi'l-mülûki ve'l-ümem*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ - Mustafa Abdülkadir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-ilmîyye, 1412/1992), 14/65-66; Ebu'l-Hüseyn Muhammed İbn Ebû Ya'lâ, *Tabakâtu'l-Hanâbile*, nşr. Muhammed Hâmid el-Fakî (Kahire: Matbaatu's-sünneti'l-Muhammediyye, 1371/1952), 2/3-6; Ebû Bekir Muhammed b. Abdülgani İbn Nukta, *Tekmilatü'l-ikmâl*, thk. Abdülkayyûm Abdürabbî'n-Nebî (Mekke: Câmî'atu Ümmi'l-Kurâ Yay., 1408-1418), 5/617-618; Kemaluddin Ömer b. Ahmed İbnü'l-Adîm el-Halebî, *Buğyetü't-taleb fi târihi Haleb*, thk. Mehdi İd er-Ravâdiyye (Londra: Müessesetü'l-Furkân, 2016), 2/17-21; Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer İbn Keşîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Dâru Hicr, 1418/1997), 11/247-248; Ebu'l-Mehâsin Yusuf İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmu'z-zâhira fi mülûki Mısır ve'l-Kâhira* (Kahire: Dâru'l-kütübî'l-Misriyye, 1348/1929), 3/295-296; Burhanuddin Ebû İshak İbrahim b. Muhammed İbn Müflih, *el-Maksadu'l-erşed fi zikri ashabi'l-İmâm Ahmed*, thk. Abdurrahman b. Süleyman el-Asîmîn (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1410/1990), 1/85-86; Şemseddin Muhammed b. Ali ed-Dâvûdî, *Tabakâtu'l-müfessirîn* (Dâru'l-Kütübî'l-ilmîyye, ts.), 1/34-35; Ebû Muhammed Tayyib b.

alanında yoğunlaştığı ifade edilmiştir.⁵⁶ İbnü'l-Cevzî onun eserlerini incelemiş ve bu eserlerin son derece faydalı olduğunu, müellifin ilmi dirayetini ortaya koyar nitelikte olduğunu ve içlerinde gereksiz bilgi bulunmadığını söylemiştir.⁵⁷ Hatîb'in nakillerinden ve İbnü'l-Cevzî'nin ifadelerinden bu eserlerin 5./11. ve 6./12. asırlarda tedâvülde oldukları anlaşılmaktadır. Fakat söz konusu eserlerin çoğunun günümüze ulaştıkları bilinmemektedir. İbnü'l-Münâdî'nin günümüze ulaştığı bilinen tek kitabı *Müteşâbihü'l-Kur'âni'l-'azîm* adlı eseridir.⁵⁸

Hatîb el-Bağdâdî, İbnü'l-Münâdî'den 4 yolla toplamda 334 iktibasta bulunmuştur. Rivayet ettiği bu bilgilerden bir kısmı sadece râvi bilgisi ve/veya güvenilirlik değerlendirmesi, bir kısmı sadece vefat tarihi, bir kısmı da hem râvi hakkında bilgi ve/veya değerlendirme hem de vefat tarihi içermektedir. Hatîb'in bilgi naklettiği söz konusu 4 yoldan biri vicâdedir. Vicâde yoluyla İbnü'l-Münâdî'ye ait 2 kaynaktan bilgi rivayet ettiği görülmektedir. Bunlardan biri *Kurrâu Medîneti's-selâm* adlı eseri⁵⁹ diğeri ise *Târîh*'idir.⁶⁰ Birinci kaynaktan sadece 1 iktibas yapan Hatîb, ikinciden 9 kere bilgi nakletmiştir. Vicâde dışında 3 tarikten bilgi aktarmıştır. Bu tarikler rivayet sayısına göre sıralanmış olarak şunlardır:

Birinci tarîk: Ebû Abdullah Muhammed b. Abdülvahid el-Bezzâz → Ebû Ömer Muhammed b. Abbas "İbn Hayyûye" el-Hazzâz → İbnü'l-Münâdî tarikidir. Hatîb bu tarikten 292 kere bilgi rivayet etmiştir. Bu rivayetlerden 255'i 3./9. asırda vefat eden râviler hakkındadır. 38'i ise 4./10. asırda vefat eden râviler hakkındadır. 3./9. asırda vefat eden râviler hakkında verdiği 255 rivayetin 11'i sadece ricâl bilgisi ve/veya ricâl değerlendirmesi,⁶¹ 111'i sadece vefat tarihi,⁶² 133'ü ise hem vefat tarihi hem de ricâl bilgisi ve/veya ricâl değerlendirmesi⁶³ içermektedir. 4./10. asırda vefat eden râviler hakkında bilgi

Abdullah Bâmahrame, *Kılâdetü'n-nahr fî vefeyâtî a'yânî'd-dehr*, thk. Ebû Cum'a Mekrî vd. (Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1428/2008), 3/100; Salih b. Abdülaziz Âlu 'Asîmîn, *Teshîlu's-sâbile li-mürîdi ma'rifeti'l-Hanâbile*, thk. Ebû Zeyd Bekir b. Abdullah (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1422/2001), 1/417; Muhammed Muhammed Muhammed Sâlim Muhaysin, *Mu'cemu huffâzi'l-Kur'ân 'abra't-târîh* (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1412/1992), 1/206; Ebu'l-Ferec Muhammed b. Ebû Yakub İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, nşr. İbrahim Ramazan (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1417/1997), 56; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin: Terâcimu musannifi'l-kütübi'l-'Arabîyye* (Beyrut: Mektebetü'l-Müsennâ-Dâru İhyâi't-türâsi'l-'Arabî, ts.), 1/183; Fuad Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-'Arabî*, çev. Mahmud Fehmî Hicâzî (Riyad: Câmi'atu'l-İmam Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye Yay., 1411/1991), 1/102-103; Hayreddin b. Mahmûd ez-Ziriklî, *el-A'lâm* (Beyrut: Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, 2002), 1/107.

⁵⁶ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 59.

⁵⁷ Ziriklî, *el-A'lâm*,

⁵⁸ Bu eserin bir nüshası Belediyetü'l-İskenderiye Kütüphanesi'nde 1993 d. numarada bulunmaktadır. (Sezgin, *Târîh*, 1/103) Abdullah b. Muhammed el-Guneymân bu kitabı tahkik ederek 1408/1987 yılında Medine'de, 1414/1993 yılında ise Demeñhûr'da yayınlamıştır. (Tayyar Altıkulaç, "İbnü'l-Münâdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/153.)

⁵⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 5/12.

⁶⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 5/561, 6/104, 6/283, 7/417, 7/523, 9/39, 10/435, 11/13, 13/27, 3/128, 3/572.

⁶¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 4/512, 4/674, 4/696, 5/137, 5/279, 6/247, 7/414, 8/427, 9/38, 10/437, 14/438.

⁶² Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 2/46, 2/53, 2/106, 2/113, 2/121, 2/237, 2/238, 2/283, 2/286, 2/363, 2/365, 2/372, 2/422, 2/431, 2/436, 2/441, 2/547, 3/7, 3/10, 3/77, 3/225, 3/268, 3/281, 3/334, 3/444, 3/450, 3/543, 3/600, 3/603, 3/668, 4/68, 4/257, 4/321, 4/422, 4/494, 4/511, 4/624, 4/668, 5/16, 5/268, 5/415, 5/577, 6/43, 6/44, 6/71, 6/170, 6/283, 6/316, 6/393, 6/422, 7/153, 7/168, 7/523, 8/70, 8/72, 8/73, 8/75, 8/84, 8/294, 8/407, 8/469, 8/566, 8/602, 9/35, 9/53, 9/93, 9/217, 9/282, 9/350, 9/508, 10/284, 10/300, 10/324, 10/339, 10/437, 10/438, 10/446, 11/9, 11/123, 11/288, 11/295, 11/564, 12/33, 12/46, 12/181, 12/218, 12/220, 12/344, 12/359, 12/394, 12/494, 12/497, 13/54, 13/58, 13/211, 13/244, 13/255, 13/374, 13/384, 14/30, 14/213, 14/338, 14/343, 14/433, 15/110, 15/112, 15/396, 15/397, 16/40, 16/148, 16/508.

⁶³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 2/579, 3/9, 3/13, 3/16, 3/80, 3/89, 3/97, 3/228, 3/273, 3/306, 3/318, 3/322, 3/568, 3/663, 3/664, 3/684, 4/110, 4/189, 4/243, 4/255, 4/259, 4/335, 4/395, 4/508, 4/561, 4/563, 4/578, 4/611, 5/88, 5/89, 5/160, 5/193, 5/209, 5/267, 5/298, 5/409, 5/536, 5/565, 5/574, 6/72, 6/107, 6/172, 6/188, 6/221, 6/264, 6/295, 6/348, 6/350, 6/365, 6/369, 6/391, 6/415, 6/467, 6/492, 6/516, 6/520, 6/522, 6/544, 6/590, 7/57, 7/59, 7/122, 7/133, 7/164, 7/272, 7/405, 7/408, 7/412, 7/468, 7/597, 8/74, 8/77, 8/86, 8/90, 8/250, 8/313, 8/314, 8/404, 8/412, 8/426, 8/501, 8/507, 8/545, 8/599, 8/660, 8/722, 9/23, 9/164, 9/285, 9/477, 10/435, 11/205, 11/281, 11/283, 11/411, 11/565, 11/566, 12/50, 12/51, 12/394, 12/395, 12/500, 13/48, 13/172, 13/176, 13/331, 13/366, 13/398, 13/524, 13/600, 13/601, 14/32, 14/34, 14/36, 14/348, 14/368, 14/431, 14/439, 15/45, 15/46, 15/49, 15/53, 15/55, 15/220, 15/220, 15/300, 15/681, 16/325, 16/336, 16/425, 16/452, 16/592.

içeren 38 rivayetin 2'si sadece ricâl bilgisi ve/veya ricâl değerlendirmesi,⁶⁴ 21'i sadece vefat tarihi,⁶⁵ 16'sı da hem ricâl bilgisi ve/veya ricâl değerlendirmesi hem de vefat tarihi⁶⁶ içermektedir.

İkinci tarîk: Hasan b. Ali el-Cevherî → Ebû Ömer Muhammed b. Abbas "İbn Hayyûye" el-Hazzâz → İbnü'l-Münâdî tarikidir. Hatîb bu tarikten 21 kere bilgi rivayet etmiştir. Bu rivayetlerin tamamı 3./9. asırda vefat eden râviler hakkındadır. Bu 21 rivayetin 5'i fıkhi veya tarihi bilgi,⁶⁷ 10'u sadece ricâl bilgisi ve/veya ricâl değerlendirmesi,⁶⁸ 6'sı da hem vefat tarihi hem de ricâl bilgisi ve/veya ricâl değerlendirmesi⁶⁹ içermektedir.

Üçüncü tarîk: Ebû'l-Kasım el-Ezherî → Ahmed b. Muhammed b. Musa → İbnü'l-Münâdî tarikidir. Hatîb el-Bağdâdî bu tarikten 10 kere bilgi aktarmıştır.⁷⁰ Bu 10 rivayetin 5'i fikhî veya tarihi bilgiler ihtiva ederken 5'i de ricâl bilgisi ve değerlendirmesi⁷¹ içermektedir.

İbnü'l-Münâdî Bağdatlı râvilerin bazen vefat tarihlerinin ve kimlik bilgilerinin yanında onlara dair bazı kişisel bilgileri, evlerinin nerede olduğunu,⁷² hangi kabristana defnedildiklerini,⁷³ hocalarını⁷⁴ ve tasnif ettikleri veya rivayet ettikleri eserleri⁷⁵ de bildirmiştir. Râvilerin hadis rivayetindeki güvenilirlik durumlarını da değerlendiren İbnü'l-Münâdî, olumlu değerlendirme yaptığı râviler için "Sika râvilerdendir",⁷⁶ "Sika insanlardandır",⁷⁷ "Sadûktur",⁷⁸ "Sika râvilerden biriydi. İnsanlar dürüstlüğü ve güvenilirliği (sikatih) sebebiyle ondan hadis yazdı",⁷⁹ "Sika olduğu için insanlar ondan hadis dinlemeyi bırakmadı.",⁸⁰ "İnsanlar ondan [hadis] yazdı/Ondan hadis yazıldı.",⁸¹ "İnsanlar ondan hadis yazdılar ve onu tevsik ettiler.",⁸² "İnsanlar ondan hadis yazdı ve ondan hoşnut oldular.",⁸³ "İnsanlar ondan müzâkerede hadis yazdı.",⁸⁴ "Az sayıda kişi ondan hikâye ve hadis yazdı.",⁸⁵ "Dürüstlüğü ve doğruluğuna şahitlik edilen biriydi",⁸⁶ "sâlihü'l-emr",⁸⁷ "salih",⁸⁸ "İtkân, hıfz ve doğruluk ile meşhurdur.",⁸⁹ "Karîbu'l-emr",⁹⁰ "Doğruluk ve dürüstlük hali üzere vefat etti.",⁹¹ "Dürüst, sâlih ve sikadır",⁹² "hıfz ve fehim ile tanınanlardan biridir"⁹³ lâfızlarını kullandığı görülmektedir.

⁶⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 3/128, 3/572.

⁶⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 2/292, 2/501, 2/590, 3/20, 3/231, 3/336, 6/468, 7/42, 7/136, 8/252, 11/20, 11/220, 11/318, 13/65, 13/67, 13/70, 13/256, 13/334, 16/43, 16/46, 16/96.

⁶⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 5/189, 6/478, 6/546, 7/86, 8/106, 8/257, 8/371, 9/56, 11/160, 11/313, 13/265, 13/300, 14/231, 14/447, 15/113, 16/361.

⁶⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 1/318, 1/339, 1/343, 1/354, 1/364.

⁶⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 2/7, 4/74, 4/103, 5/298, 8/79, 8/106, 12/283, 12/497, 14/393, 15/275.

⁶⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 1/448, 2/7, 4/332, 4/417, 10/81, 10/495.

⁷⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 1/318, 1/339, 1/343, 1/354, 1/364.

⁷¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 1/448, 10/81, 10/495, 4/103, 12/284.

⁷² Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 3/668, 3/684, 4/508, 4/668, 5/209, 5/536, 6/107, 6/221, 6/350, 6/522, 7/86, 7/408 vd.

⁷³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 3/268, 5/16, 6/391, 8/80 vd.

⁷⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 3/444, 6/467, 7/165, 8/83 vd.

⁷⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 3/322, 4/335, 4/668, 5/189, 7/424 vd.

⁷⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 5/279, 7/86, 15/681, 5/88, 6/172, 7/424, 8/426, 9/285, 11/160, 11/314, 15/220 vd.

⁷⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 6/415 vd.

⁷⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 4/189, 4/575, 7/57.

⁷⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 4/563; 5/409, 4/512; 6/264, 16/336 vd.

⁸⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 8/313.

⁸¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 4/243; 4/259, 4/575, 5/89, 6/188, 7/415, 7/468, 7/597, 8/74, 8/77, 8/86, 8/88, 8/356, 8/507, 9/164, 11/566, 11/571, 12/50, 12/51, 13/301, 13/398, 15/53, 15/55, 15/681, 16/452, 16/461 vd.

⁸² Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 7/59, 7/85, 8/314,

⁸³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 12/395.

⁸⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 8/660.

⁸⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 6/478.

⁸⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 4/395.

⁸⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 6/546.

⁸⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 11/566.

⁸⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 8/83.

⁹⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 8/257, 16/461.

⁹¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 8/371.

⁹² Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 9/38.

⁹³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 11/573.

Olumsuz değerlendirme yaptığı râviler için ise “insanlar nezdinde nâhoş bir durumdadır”,⁹⁴ “İnsanların çoğu ondan uzaklaştı”,⁹⁵ “[Ehliyetisizliğine] göz yumularak ondan hadis yazıldı.”,⁹⁶ “İnsanlar onun [hadis rivayetinde] titiz olmadığını [leyyin] bildikleri halde ondan hadis yazdı. Fakat Ahmed b. Hanbel ve birçok kişi ondan [hadis yazmayı] bıraktı.”,⁹⁷ “İnsanlar ondan hadis yazdı, sonra mürsellerdeki satırlar arasına yaptığı ilhakları görünce ondan hoşnutsuzluklarını dile getirdiler.”,⁹⁸ “Onda gevşeklik [lîn] vardı.”,⁹⁹ “İnsanlar ondan çok miktarda hadis yazdı. Ardından [yalancılığı] açığa çıktı ve onu terk ettiler. Yazdıkları hadisleri yaktılar.”,¹⁰⁰ “İnsanlardan bir kısmı ondan hadis yazsalar da çoğu yazmayı reddetti.”,¹⁰¹ “İnsanlar ondan hadis yazdı ama o kadar da güçlü değildi”, “Ondan hadis yazıldı ama hoşnut olunmadı.”¹⁰² lâfızlarını kullanmıştır.

2.2.Ebû Bekir Ahmed b. Kâmil (öl. 350/961)

İbn Cerîr et-Taberî'nin öğrencilerinden biridir. Zehebî onun hadis hafızı olduğunu söylemiştir.¹⁰³ Kûfe kadılığı yapmıştır. Abdülkadir el-Kureşî (öl. 775/1373) onu Hanefî fukahâsından saysa da¹⁰⁴ Dârekutnî onun fıkıhta kimseyi taklid etmediğini söylemektedir.¹⁰⁵ Kümillâî de onun Hanefî olduğuna dair açık bir ifade bulamadığını, Hatîb el-Bağdâdî'nin onun hakkında söylediklerinin onun Hanefî olmadığına delâlet ettiğini, bununla birlikte Abdülkadir el-Kureşî'nin onu Hanefî fukahâsından zikretmesi sebebiyle kendisinin de ona dayanarak Ahmed b. Kâmil'i Hanefî fakihleri arasında zikrettiğini ifade etmiştir.¹⁰⁶ Fıkıh, Kur'ân ilimleri, nahiv, şiir, tarih, muhaddislerin tabakâtı konularında otorite kabul edilmiştir. Bu ilimlerin çoğunda eser telif etmiştir. 90 yaşında vefat etmiştir.¹⁰⁷ Dârekutnî onun hadis rivâyetinde mütesâhil olduğunu, bazen kitabında bulunmayan hadisleri hıfzından rivâyet ettiğini söyleyerek eleştirmiştir.¹⁰⁸ ‘Umerî, Hatîb el-Bağdâdî'nin sarahaten açıklamasa da Ahmed b. Kâmil'den yaptığı rivayetlerin onun *Kitâbu't-Târîh*'inden iktibas olduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁹ Dolayısıyla *Kitâbu't-Târîh* 4./10. asrın önemli ricâl bilgisi kaynaklarından biridir.

Fakih bir muhaddis olan Ahmed b. Kâmil, 2./8., 3./9. ve 4./10. asırlarda yaşayan pek çok râvî hakkında bilgi vermiş ve onlardan bazılarının hadis rivayeti açısından durumları hakkında değerlendirme yapmıştır. Hatîb el-Bağdâdî ondan 200'e yakın rivayet aktarmıştır. Râvilerin nesebi ve kimlik bilgileri,¹¹⁰ defnedildikleri kabristanlar,¹¹¹ doğum tarihleri¹¹² ve vefat tarihleri¹¹³ hakkında bilgiler vermiştir. Bazı râviler hakkında sadece bilgi verip değerlendirme yaparken¹¹⁴ bazılarının hem vefat tarihlerini zikretmiş hem de onlar hakkında bilgi verip güvenilirlik değerlendirmesi yapmıştır.¹¹⁵

⁹⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 4/189.

⁹⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 4/243.

⁹⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 5/137.

⁹⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 5/160.

⁹⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 7/414.

⁹⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 8/356.

¹⁰⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 8/412.

¹⁰¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 8/599.

¹⁰² Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 13/265.

¹⁰³ Zehebî, *Siyer*, 12/108.

¹⁰⁴ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, 4/242.

¹⁰⁵ Zehebî, *Siyer*, 12/108.

¹⁰⁶ Muhammed Hıfzurrahman b. Muhibburrahman el-Kümillâî, *el-Budûru'l-mudîyye fî terâcimi'l-Hanefiyye* (Kâhire: Dâru's-Sâlih, 1439/2018), 3/133

¹⁰⁷ Zehebî, *el-İber*, 2/83.

¹⁰⁸ Sülemî, *Suâlât*, 91.

¹⁰⁹ Ekrem Ziya 'Umerî, *Mevâridü'l-Hatîbi'l-Bağdâdî fî Târîhi Bağdâd* (Riyad: Dâru Taybe, 1405/1985), 369.

¹¹⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 2/248, 3/269, 7/521.

¹¹¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 2/372; 4/398, 4/639, 7/96,

¹¹² Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 2/553, 4/635, 6/352, 3/315, 3/410, 4/690, 5/158, 5/415, 7/96, 11/17, 14/51.

¹¹³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 6/356, 2/596, 4/639, 2/46, 2/371, 3/167, 3/228, 3/297, 5/88, 5/415, 5/438, 6/106, 6/221, 9/514, 11/27.

¹¹⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 2/248, 2/571, 3/267, 3/321, 4/397, 8/104.

¹¹⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 2/190, 2/553, 3/128, 5/137, 5/281, 6/352, 6/433, 7/10, 7/96, 8/257, 11/17, 11/314, 6/96, 2/234, 3/315, 3/410, 3/444, 4/398, 4/526, 4/611, 4/629, 5/89, 5/158, 5/268, 6/275.

Ahmed b. Kâmil'in herhangi bir cerh değerlendirmesi yapmadığı görülmektedir. Yaptığı değerlendirmeler hep ta'dîl içeriklidir. Râvileri tezkiye ederken "İmâmün fi'l-hadîs",¹¹⁶ "sika",¹¹⁷ "sebt",¹¹⁸ "me'mûn mevsukun bih",¹¹⁹ "hasenü'l-hadîs",¹²⁰ "hasenü'r-rivâye",¹²¹ "kâne zâbitan li-kitâbih",¹²² "Tarihi rivayetleri güzeldir. Saçlarındaki akı boyadığını bilmiyorum",¹²³ "Tenkide uğramamıştır",¹²⁴ lâfızlarını kullanmıştır. Yaşlanan Müslümanların ağaran saç ve sakallarını boyaması ashabu'l-hadîs tarafından sünnet addedilmiştir. Hatta Ahmed b. Hanbel bu sünneti, sünnet muhaliflerine karşı sembolik bir direniş olarak öne çıkarmış, saç ve sakallarını boyamayanları sünnete aykırı tutum sergiledikleri için eleştirmiştir. Onun bu keskin tavrı kendisinden sonraki ricâl edebiyatını etkilemiş ve ricâl âlimleri saç ve sakallarını boyayanları ve boyamayanları ricâl değerlendirmelerinde açıklamıştır.¹²⁵ Kadı Ahmed b. Kâmil de bu hususta titiz davranmıştır. Onun saçlarını boyayanları ve boyamayanları dikkatle kaydettiği görülmektedir. Onun ifade ettiğine göre bazı muhaddisler saçlarını ve sakallarını boyamazken¹²⁶ bazıları kızıla¹²⁷ bazıları da sarıya boyardı.¹²⁸ Bir kısmının çivit otu kullandıklarını¹²⁹ bildiren Ahmed b. Kâmil bir kısmının da saçlarını ve sakallarını boyayıp boyamadıklarını bilmediğini ifade etmiştir.¹³⁰

2.3.Ebü'l-Hüseyn Abdülbâkî İbn Kâni' (öl. 351/962)

İbn Kâni', bu asrın ricâl bilgisi açısından önemli kaynaklarından biridir. Özellikle vefeyât türü bilgileri hadis tarihine önemli katkılar sunmuştur. Dârekutnî onun hatasında ısrar ettiğini söylemiştir. Berkânî, Bağdatlıların sika saymalarına karşın onun zayıf bir râvi olduğu görüşündedir. Hatîb ise hocalarının onu sika saydığını ve Berkânî'nin zayıf saymasının nedenini anlamadığını ifade etmiştir.¹³¹ Kaynaklarda İbn Kâni'nin *Kitâbu't-târîh* ve *Kitâbu'l-vefeyât* adında 2 ricâl eseri olduğu kaydedilmektedir. Kaynaklarda bu eserlerin Hicrî 1-346 yılları arasında vefat eden kişilerin bilgisini içerdiği söylenmektedir. Bu iki eser için aynı ifadelerin kullanılmış olması bunların aslında aynı eser olduğu ve farklı kaynaklarda farklı adlarla anıldığını düşündürmektedir.¹³² Bu iki eserin de günümüze ulaştığı bilinmemektedir.¹³³ Bununla birlikte 500'ün üzerinde iktibas yaparak bu eserlerden yararlanan Hatîb

¹¹⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 11/17,

¹¹⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 6/391, 9/115,

¹¹⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 3/665.

¹¹⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 8/104.

¹²⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 3/665, 13/524,

¹²¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 14/401.

¹²² Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 16/96.

¹²³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 2/190, 6/458,

¹²⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 16/458.

¹²⁵ Muhammed Enes Topgöl, "Hicri 3. Asrın Başlarında Sünnete Sarılmak: 'Saç-Sakalını da Boyardı!'", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 59/1 (2018), 94-106.

¹²⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 2/235, 5/89, 5/137, 5/158, 5/268, 5/281, 6/352, 6/433, 7/10, 8/257, 8/363,

¹²⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 4/398, 9/23, 9/115,

¹²⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 11/314.

¹²⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 7/96.

¹³⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 3/444, 3/665,

¹³¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 12/375-377; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 3/66-67; Suyûtî, *Tabakâtu'l-huffâz*, 362.

¹³² Ebû Nasr Ali b. Hibetullah İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl fi raf'i'l-irtiyâb 'ani'l-mü'telif ve'l-muhtelif fi'l-esmâ ve'l-künâ ve'l-ensâb*, thk. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî el-Yemânî (Hindistan: Dâru'l-me'ârifî'l-'Usmâniyye, 1381/1661-1386/1966), 7/91; Alauddin Moğultay b. Kılıç, *İkmâlû Tehzîbi'l-Kemâl*, thk. Muhammed Osman (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-ilmîyye, 2011), 1/109, 1/152, 1/223, 1/293 vd.; Ahmed b. Ali İbn Hacer el-'Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb* (Haydarâbâd Deken: Matba'atu Dâiratu'l-me'ârifî'n-Nizâmiyye, 1325-1327), 1/147; Sehâvî, Şemsuddin Ebu'l-Hayr Muhammed b. Abdurrahman es-, *el-Îlân bi't-tevbih li men zemme ehle't-târîh*, thk. Salim b. Çitr b. Salim ez-Zafirî (Riyad: Daru's-Sumey'î, 1438/2017), 505; Zeynuddin Ebu'l-Fadl Abdurrahim b. Hüseyin 'Irâkî, *el-Vefeyât*, nşr. Ahmed Abdussettar (Mısır: Dâru'z-Zehâir, 1439/2018), 8; Mustafa b. Abdullah Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, nşr. Şerefeddin Yaltkaya, Rifat Bilge el-Kilisî (İstanbul: MEB Yay., 1360/1941-1362/1943), 1/279.

¹³³ 'Umerî, *Mevârid*, 407.

el-Bağdâdî başta olmak üzere¹³⁴ birçok tarih, tabakât ve vefeyât müellifi için bu kitaplar önemli bir kaynak durumundadır. Günümüze ulaşamamış olsalar bile onlardan iktibas yapan kaynaklar aracılığıyla hâlâ 3./9. ve 4./10. asrın önemli ricâl kaynakları olma özelliklerini korumaktadırlar. Hatîb el-Bağdâdî'nin İbn Kâni'den yaptığı alıntılarının kahir ekseriyetini vefat tarihi oluşturmaktadır.¹³⁵ Bunun yanında az da olsa hadis râvileri hakkında kimlik bilgisi zikrettiği,¹³⁶ cerh-ta'dîl değerlendirmesi yaptığı¹³⁷ ve bu râvilerin ikâmet ettikleri mahallelere¹³⁸ dair bilgi verdiği görülmektedir. Hatîb el-Bağdâdî'nin aktardığı bilgilerden yola çıkarak *Kitâbu't-târih/vefeyât*'ın hadis râvilerinin vefat tarihlerini kısaca zikreden bir liste çalışmasından ibaret olduğu söylenebilir. Sadece 4 yerde râviler hakkında değerlendirme yapan İbn Kâni 2 kere “zayıf”,¹³⁹ 1 kere “tenkid edilmiştir”,¹⁴⁰ 1 kere de “Hadisi yazılmaz! Hadis uydururdu.”¹⁴¹ diyerek râvileri cerh etmiştir.

2.4.Ebü'l-Kasım Talha b. Muhammed b. Cafer (öl. 380/990)

Hadis rivayetinde makbul bir râvi olmadığı, itikâdî görüşlerinin propagandasını yapan bir Mutezilî olduğu ifade edilmiştir.¹⁴² Bazı muhaddisler ondan hadis rivayet etmenin doğru olmadığını söylemiştir. Bununla birlikte o mahkemelerde şahitlik eden profesyonel şahitlerden biridir.¹⁴³ Binaenaleyh onun karakter olarak güvenilir bir kişi olduğu fakat propagandasını yaptığı inanç sistemi gereğince kendisinden hadis rivayet edilmemesi gerektiği sonucuna varılmıştır. Talha b. Muhammed'in *Ahbâru'l-kudât* adlı bir eseri bulunmaktadır.¹⁴⁴ Hatîb el-Bağdâdî, Ali b. Muhasin et-Tenûhî ve Ubeydullah b. Ebü'l-Feth tariki ile bu eserden 200'e yakın iktibasta bulunmuştur. Hatîb, genel metodu sebebiyle kitap ismi zikretmemekte, sadece isnadları zikretmekle yetinmektedir. Fakat bir yerde isnadı verdikten sonra “Talha b. Muhammed b. Cafer *Tesmiyetü kudâtı Bağdâd*'da bize haber verdi ki...”¹⁴⁵ diyerek *Ahbâru'l-kudât* adlı esere sarâhaten atıf yapmıştır. *Ahbâru'l-kudât* günümüze ulaşamamıştır.¹⁴⁶

¹³⁴ Hatîb el-Bağdâdî İbn Kâni'den yaptığı iktibaslarda isnad zikretmekte, herhangi bir kitap adı zikretmemektedir. Bununla birlikte bir yerde “Kitapta (bu isim) Abdülmelik İbnü'z-Zeyyât şeklinde geçiyor. Ancak doğrusu Abdülmelik ez-Zeyyât'tır.” (Hatîb el-Bağdâdî, *Târih*, 12/185) diyerek Simsâr → Saffâr → İbn Kâni' tariki ile gelen rivayetleri bir kitaptan aktardığını açık etmektedir. Bu eser *Kitâbu't-Târih/Vefeyât* olmalıdır.

¹³⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târih*, 1/501, 1/518, 2/189, 14/219, 5/374, 12/71, 5/162, 2/115, 2/126, 2/229-230, 2/261, 2/292, 2/297, 2/464, 2/505, 2/506, 2/586, 13/377, 6/163, 11/317, 14/459, 5/159, 9/514, 13/64, 16/429, 5/470, 6/392, 7/42, 12/222, 13/215, 4/120, 7/291, 6/544, 13/69, 13/245, 13/305, 4/674, 6/182, 11/17, 13/257, 3/335, 5/343, 7/425, 7/469, 8/435, 11/220, 12/287, 3/22, 7/292, 8/112, 12/410, 13/72, 6/141, 6/300, 11/581, 12/507, 6/75, 6/292, 11/67, 3/179, 4/348, 5/264, 6/307, 10/259, 3/310, 3/360, 6/308, 10/149, 10/370, 13/179, 13/73, 13/259, 13/514, 14/469, 8/437, 11/22, 8/119, 11/22, 12/67, 13/310, 5/56, 8/121, 11/24, 11/85, 12/252, 4/401, 12/287, 16/105, 7/92, 7/433, 9/220, 14/454, 3/337, 4/520, 7/65, 10/154, 12/70, 13/218, 3/234, 6/56, 7/435, 16/431, 4/411, 5/461, 6/410, 7/93, 11/339, 12/72, 12/345, 13/76, 13/537, 2/103, 5/24, 11/341, 13/476, 3/30, 8/206, 9/40, 3/218, 14/51, 3/249, 4/132, 4/133, 4/195, 4/196, 6/318, 8/209, 8/211, 8/237, 11/345, 12/72, 14/52, 3/472, 12/184, 11/347, 13/86, 14/53, 2/14, 4/134, 5/462, 6/540, 11/348, 13/460, 2/382, 2/524, 6/10, 16/573, 2/85, 2/305, 7/135, 11/215, 13/95, 6/394, 7/301 vd.

¹³⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Târih*, 4/330, 13/514, 15/253 vd.

¹³⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Târih*, 7/340, 8/434, 11/22, 13/512 vd.

¹³⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târih*, 2/261, 3/179, 4/401, 5/264, 6/300 vd.

¹³⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târih*, 7/340, 8/434.

¹⁴⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târih*, 11/22.

¹⁴¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târih*, 13/512.

¹⁴² Hatîb el-Bağdâdî, *Târih*, 10/480-481.

¹⁴³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târih*, 10/480-481; Şemsüddin Muhammed b Ahmed ez-Zehebî, *el-Muğnî fi'd-du'afâ*, thk. Ebu'z-Zehrâ Hâzîm el-Kâdî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-ilmîyye, 1418/1997), 1/317; Şemsüddin Muhammed b Ahmed ez-Zehebî, *Dîvânü'd-du'afâ ve'l-metrûkîn ve halkın mine'l-mechûlîn ve sikâtîn filhim lîn*, thk. Hammâd b. Muhammed el-Ensârî (Mekke: Mektebetü'n-Nahda el-Hadîse, 1387/1967), 201; Şihabüddin Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali İbn Hacer el-'Askalânî, *Lisânü'l-Mîzân*, nşr. Abdülfettah Ebû Gudde (Beyrut: Dâru'l-Beşâirü'l-İslâmiyye, 1423/2002), 4/357; Ebu'l-Fellâh Abdülhay b. Ahmed İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*, thk. Mahmûd el-Arnaût (Dimeşk-Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1406/1986), 4/422; Ziriklî, *el-A'lâm*, 3/229.

¹⁴⁴ Ebu'l-Berekât el-Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ*, 188; Zehebî, *Siyer*, 12/380; Zehebî, *Târih*, 8/478.

¹⁴⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târih*, 5/53.

¹⁴⁶ Bağdat'ın Enbar Üniversitesi akademisyenleri İman Mahmud Hammâdî el-Ubeydî ve Latif Halef Muhammed ed-Düleymî tarafından neşredilen bir makalede kaynaklarda *Ahbâru'l-kudât*'a yapılan atıflar derlenerek eser gün yüzüne çıkarılmaya çalışılmıştır. Önce Talha b. Muhammed'in bilgileri naklettiği kaynaklar ve hocaları tespit edilerek giriş

Hatîb el-Bağdâdî'nin ondan yaptığı rivayetler incelendiğinde bu eserin sadece bir liste çalışması olmadığı, kadınların hayatlarına dair çeşitli bilgilerin verildiği bir biyografi eseri olduğu anlaşılmaktadır. Hatîb'in ondan yaptığı iktibaslarda görüldüğü üzere Talha b. Muhammed bu eserde kadınların atanması, yaşantıları ve hadis rivayeti hakkındaki durumları ile ilgili bilgi verdiği,¹⁴⁷ onların vefat tarihlerini zikrettiği¹⁴⁸ ve az da olsa onların hadis rivayetindeki güvenilirlik durumlarına yönelik cerh-ta'dîl değerlendirmesi yaptığı görülmektedir. Sadece 3 kere cerh-ta'dîl değerlendirmesi yapmış, bunların birinde "Hadis rivayetinde yalan söylüyor",¹⁴⁹ diğer ikisinde ise "sika"¹⁵⁰ lâfızlarını kullanmıştır. Biyografilerini zikrettiği kadınlar hakkında söylediği: "Hadis rivayet ettiğini bilmiyorum",¹⁵¹ "Hadis rivayetinde yalan söylerdi",¹⁵² "Ondan hadis rivayet edilmiştir",¹⁵³ "Çok hadis rivayet etmiştir",¹⁵⁴ "Ashâbu'l-hadîstendir. İnsanlar ondan çok hadis rivayet etmiştir"¹⁵⁵ gibi sözleriyle onların hadis rivayeti konusundaki durumlarına özellikle değinen Talha b. Muhammed, bu tutumuyla hadis ilmine olan ilgisini açığa vurmaktadır.

2.5.Ebü'l-Hasan Muhammed b. Abbas İbnü'l-Furât (öl. 384/994)

Katıldığı hadis meclislerinde hadis kıraatinin güzel olması sebebiyle genellikle hadisleri İbnü'l-Furât okumuştur. 'Atîkî, ondan daha güzel hadis okuyanı ne duyduğunu ne de bildiğini söylemiştir. Hadis rivayetinde sika olduğu, kitaplarının güvenilirliğin ve kalitenin zirvesinde olduğu ve ihtilaflarda hüccet kabul edildiği ifade edilmiştir.¹⁵⁶ Hatîb el-Bağdâdî ondan 100'e yakın iktibas yapmıştır. Bu iktibaslardan çoğu "İbnü'l-Furât'ın kitabında okuduğum üzere..." ve "Bana İbnü'l-Furât'tan tahdîs edildiği üzere..." lafızlarıyla doğrudan onun kitabından yapılmıştır. Az miktardaki rivayet ise Ebü'l-Kasım el-Ezherî tariki ile aktarılmıştır.¹⁵⁷ Hatîb el-Bağdâdî, İbnü'l-Furât'ın iktibas yaptığı eserinin adını zikretmemiştir. Bir yerde "Ebü'l-Hasan Muhammed b. Abbas İbnü'l-Furât'ın aslından okudum"¹⁵⁸ demektedir. Bu sözü onun İbnü'l-Furât'ın eserinin müellif nüshasına sahip olduğunu göstermektedir. Kaynaklarda kitaplarının adı zikredilmese de İbnü'l-Furât'ın çok sayıda târîh eseri olduğu ifade edilmiştir.¹⁵⁹ Bu eserler günümüze ulaşamamıştır. Zira İbnü'l-Furât ömrünü ölene kadar hadis ve ricâl bilgisi yazmaya adanmış ve derlediği rivayet birikiminin çok azını rivayet etmiştir.¹⁶⁰ Bu da eserlerinin sonraki nesillere intikâlini engellemiş olmalıdır. Fakat Hatîb el-Bağdâdî ve diğer tarih müelliflerinin ondan yaptığı nakiller eserlerinin içerdiği bazı rivayetlerin günümüze ulaşmasına vesile olmuştur. Hatîb el-Bağdâdî kaynaklarda sözü edilen bu eserlerden birinden iktibasta bulunmuş olmalıdır.

yapılmış; ardından Talha b. Muhammed'e atfedilen rivayetler derlenmiştir. bk. İman Mahmud Hammâdî el-Ubeydî - Latif Halef Muhammed ed-Düleymî, "Nusûs mefkûde min kitâbi Ahbârî'l-kudât li Ebi'l-Kasım Talha b. Muhammed b. Cafer eş-Şâhidî (t. 380 h.) cem' ve dirâse ve tahkik", *Mecelletü Dirâsât fi't-târîh ve'l-âsâr* 59 (Haziran 2017), 104-255.

¹⁴⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 2/153, 2/601, 3/188, 3/380, 3/405, 3/451, 3/471, 3/705, 5/381, 6/142, 6/519, 7/217, 7/275, 8/314.

¹⁴⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 2/88, 2/147, 2/191, 2/229, 2/249, 2/252, 2/292, 2/296, 2/303, 2/375, 2/384, 2/508, 2/524, 2/590, 3/22, 3/31.

¹⁴⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 2/606.

¹⁵⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 4/201, 5/53.

¹⁵¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 3/417.

¹⁵² Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 2/606.

¹⁵³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 3/535.

¹⁵⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 6/220.

¹⁵⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 6/519.

¹⁵⁶ Hatîb, *Târîh*, 4/207-208; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 3/147; İbn Abdülhâdî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 227; Zehebî, *Siyer*, 12/443; İbn Abdülhâdî, *Tabakâtu 'ulemâi'l-hadîs*, 3/209-211; İbn Kutluboğa, *es-Sikât*, 8/357-358; Zehebî, *Târîh*, 8/562-563; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 14/371-372; Yâfi'î, *Mir'âtü'l-cenân*, 2/316; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 3/161; İbn Tağrıberdî, *en-Nucûmu'z-zâhira*, 4/168; Bâmahrâme, *Kılâdetü'n-nahr*, 3/258; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 4/443; Ziriklî, *el-A'lâm*, 6/183.

¹⁵⁷ Ezherî tariki ile aktardığı rivayetlere örnek olarak bk. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 12/76, 16/346, 7/301, 8/386, 12/81, 9/166, 6/51, 8/546, 12/81, 12/514, 13/121, 13/251, 6/507.

¹⁵⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 16/237.

¹⁵⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 4/207; Zehebî, *Siyer*, 12/443; Zehebî, *Târîh*, 8/563; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 3/161; Ziriklî, *el-A'lâm*, 6/183.

¹⁶⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 4/207-208.

Hatîb el-Bağdâdî'nin ondan aktardığı rivayetler incelendiğinde İbnü'l-Furât'ın adı meçhul bu eserinde hadis râvilerinin kimlik bilgilerini ve onlara dair çeşitli bilgiler zikrettiği,¹⁶¹ doğum¹⁶² ve vefat¹⁶³ tarihlerini kaydettiği ve onların hadis rivayetinde güvenilirlik durumlarına dair cerh-ta'dîl değerlendirmeleri yaptığı görülmektedir. Râviler hakkında cerh ta'dîl değerlendirmesi yaparken "sika",¹⁶⁴ "sika cemîlu'l-emr",¹⁶⁵ "cemîlu'l-emr",¹⁶⁶ "sika mestur",¹⁶⁷ "mestur",¹⁶⁸ "karîbu'l-emr",¹⁶⁹ "muhallit",¹⁷⁰ "halleta",¹⁷¹ "hasenu'l-usûl",¹⁷² "gayru sika",¹⁷³ "lem yekun bi'l-mahmûd",¹⁷⁴ "gayru mahmûd",¹⁷⁵ "mezmûmun fi'r-rivâye",¹⁷⁶ "fîhi ba'du't-tesâhül",¹⁷⁷ lâfızlarını kullanmıştır. Ashâbu'l-hadisın genelinde bulunan mezheb hassasiyetine İbnü'l-Furât'ın da sahip olduğu görülmektedir. Râvi değerlendirmelerine bu hassasiyet yansımış olup onların mezhebi eğilimlerini "rafidî",¹⁷⁸ "cemîlu'l-mezheb",¹⁷⁹ "gayru mahmûdî'l-mezheb",¹⁸⁰ "mübtedî",¹⁸¹ "redû'l-mezheb",¹⁸² "lehû mezhebun fi't-teşeyyü"¹⁸³ sözleriyle ifade etmiştir.

2.6.Ebü'l-Hasan Ali b. Ömer ed-Dârekutnî (öl. 385/995)

Yaşadığı dönemde hadis ilimlerinde en büyük otoritelerden biri olarak kabul edilen Dârekutnî, fıkıh, nahiv ve kıraat ilimlerinde de önemli bir âlimdir. Ebû Sa'îd el-İstahrî'den Şâfiî fıkhnı, Ebû Bekir en-Nakkâş ve İbn Mücahid'den kıraat ilmini tahsil etmiştir. Hadis ilmindeki yetkinliği sebebiyle "emîru'l-müminîn fi'l-hadîs" unvanı ile anılmıştır. Hatîb, İlelû'l-hadîs ve Esmâü'r-ricâl ilimlerinin son otoritesinin Dârekutnî olduğunu ifade etmiştir. Birçok hafız ve muhaddisten hadis dinleyen Dârekutnî'nin hocaları içerisinde Ebû'l-Kasım el-Begavî, Ebû Bekir b. Ebû Dâvud, Yahya b. Sâ'id zikredilmektedir. Kendisinden hadis dinleyen öğrencileri arasında Hâkim en-Nesâbûrî, Ebû Bekir el-Berkânî ve Ebû Nuaym el-İsfahânî gibi büyük hafızlar bulunmaktadır.¹⁸⁴ Hadis hafızlarından Ebû

¹⁶¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 2/74, 2/469, 2/479, 2/614, 2/615, 4/501, 5/117, 7/571, 8/317, 9/331, 13/130, 15/231, 16/31.

¹⁶² Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 4/145, 4/358, 5/584, 13/549, 13/560, 15/163, 16/347.

¹⁶³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 2/88, 2/91, 2/137, 2/307, 2/533, 4/142, 4/223, 4/272, 4/358, 4/501, 5/112, 5/540, 6/222, 8/275, 8/386, 11/385, 12/76, 13/130, 13/558, 13/611, 15/97.

¹⁶⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 2/469, 4/358, 11/99, 12/81, 12/83.

¹⁶⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 2/74, 2/91, 2/615, 4/645, 13/121.

¹⁶⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 3/68.

¹⁶⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 1/137, 3/492, 3/711, 11/385, 13/251.

¹⁶⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 15/97.

¹⁶⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 2/533.

¹⁷⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 2/614, 13/558.

¹⁷¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 5/117, 13/611.

¹⁷² Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 3/492.

¹⁷³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 4/272.

¹⁷⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 4/683.

¹⁷⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 13/558.

¹⁷⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 5/170.

¹⁷⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 13/560.

¹⁷⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 2/469.

¹⁷⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 3/711, 11/99, 13/251.

¹⁸⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 4/272.

¹⁸¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 12/76.

¹⁸² Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 13/130.

¹⁸³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 13/560.

¹⁸⁴ Hatîb, *Târîh*, 13/487-494; İbn 'Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimesk*, 43/93-106; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 14/378-380; İbnü's-Salâh, *Tabakâtu'l-fukahâi'sh-Şâfi'iyye*, 2/616-619; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, 3/297-299; İbn Abdülhadi, *Tabakâtu'ulemâi'l-hadîs*, 3/183-187; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 3/132-134; Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr*, 197; Zehebî, *el-İber*, 2/167; Zehebî, *Siyer*, 12/414-420; Zehebî, *Târîh*, 8/576-580; 'Umerî, *Mesâliku'l-ebşâr*, 5/485-491; İbnü'l-Verdî, *Târîh*, 1/306; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 21/231-235; Yâfi'î, *Mir'âtü'l-cenân*, 2/319-320; Sübkî, *Tabakâtu'sh-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, 3/462-466; İbn Kesîr, *Tabakâtu'sh-Şâfi'iyyîn*, 323; Siraceddin Ebû Hafs Ömer b. Ali İbnü'l-Mulakkîn, *el-'İkdü'l-müzheb fi tabakâti hameleti'l-mezheb*, thk. Eymen Nasr el-Ezherî-Seyyid Miherî, (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1997), 61/129; İbnü'l-Cezerî, *Ğayetu'n-nihâye*, 1/558-559; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtu'sh-Şâfi'iyye*, 1/87; İbn Kutluboga, *es-Sikât*, 7/227; Suyûtî, *Tabakâtu'l-huffâz*, 393-395; Mucîruddin el-'Uleymî Abdurrahman b. Muhammed b. Abdurrahman el-Makdisî, *et-Târîhu'l-mu'teber fi enbâi men ğaber*, thk. Nureddin Talib vd. (Suriye: Dâru'n-nevâdir, 1431/2011), 3/60; Bâmahrame,

Muhammed Abdülğani b. Sa'îd el-Mısırî (öl. 409/1018) Dârekutnî'yi Ali b. el-Medînî ve Musa b. Harun ile eş tutmuş, bu üç âlimin kendi dönemlerinde hadis ilminde en güzel değerlendirmeler yapan kişiler olduğunu söylemiştir.¹⁸⁵ Dârekutnî'den yapılan iktibaslar onun hakkında yapılan bu iki değerlendirmeyi desteklemektedir. Dârekutnî sonrasında ricâl bilgisine dair değerlendirme yapan ve eser telif eden hiç kimse ona atıf yapmaktan müstağni kalamamıştır.

Hatîb el-Bağdâdî, Dârekutnî'den 20 farklı tarikten rical bilgisi nakletmiştir. Bu tariklerde adı geçen muhaddislerden anlaşılmaktadır ki dönemin ricâl bilgilerinin neredeyse tamamı ondan rical bilgisi rivayet etmiştir. Söz konusu bu kişiler Hamza b. Yûsuf es-Sehmî,¹⁸⁶ Ebû'l-Hüseyin Ahmed b. Ali et-Tevvezî,¹⁸⁷ Ebû Bekir el-Berkânî,¹⁸⁸ Ebû'l-Kasım Ali b. Muhassin et-Tenûhî,¹⁸⁹ Ebû'l-Kasım Ubeydullah b. Ahmed el-Ezherî,¹⁹⁰ Ebû Muhammed Hasan b. Ali el-Cevherî,¹⁹¹ Ubeydullah b. Ahmed b. Osman es-Sayrafî,¹⁹² Abdülaziz b. Ali el-Ezecî,¹⁹³ Abdülkerim b. Muhammed b. Ahmed el-Mehâmîlî,¹⁹⁴ Abdüssamed b. Ali el-Hâşimî,¹⁹⁵ Ahmed b. Muhammed el-Galib,¹⁹⁶ Ebû Muhammed Hasan b. Muhammed el-Hallâl,¹⁹⁷ Ebû Hâzım Muhammed b. Hüseyin el-Ferrâ,¹⁹⁸ Ebû Tahir Hamza b. Muhammed b. Tahir ed-Dekkâk,¹⁹⁹ Hasan b. Ebû Talib,²⁰⁰ Ebû Tâlib Muhammed b. Ali b. Feth el-Harbî,²⁰¹ Ubeydullah b. Ebû'l-Feth,²⁰² Ebû'l-Feth Muhammed b. Ebû'l-Fevâris,²⁰³ Ebû'l-Hasan Muhammed b. İsmail b. Ömer el-Becelî,²⁰⁴ Ebû Abdurrahman Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî'dir.²⁰⁵

Kılâdetü'n-nahr, 3/261-262; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 4/452-453; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin*, 7/157; Ebû Zeyd Bekir b. Abdullah b. Muhammed b. Abdullah, *Tabakâtu'n-nessâbin* (Riyad: Dâru'r-Rüşd, 1407/1987), 89.

¹⁸⁵ Ebû'l-Kasım Ali b. Hasan İbn 'Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimeşk ve zikru fadlihâ ve ve tesmiyetu men hallehâ mine'l-emâsil ve'ctâze bi nevâhîhâ min vâridine ve ehlihâ*, thk. Muhibbuddin Ebû Sa'îd Ömer b. Ğarâme el-Amravî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996/1416), 43/101; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târîhi'l-mülûki ve'l-ümem*, 13/58; Ebû Muhammed Abdülğani b. Abdilvahid el-Makdisî, *el-Kemâl fî esmâ'î'r-ricâl*, thk. Şâdî b. Muhammed b. Salim Âlu Numan (Kuvayt: Şeriketü Ğırâs, 1437/2016), 7/392; Tacuddin Abdülvehhab b. Takıyyüddin es-Sübkî, *Tabakâtu's-Şâfi'îyyeti'l-Kübrâ*, thk. Mahmud Muhammed et-Tanâhî - Abdülfettah Muhammed el-Hulv (Dâru Hicr, 1413), 3/465.

¹⁸⁶ Hatîb Ali b. Muhammed b. Nasr → Hamza b. Yûsuf es-Sehmî → Dârekutnî tarihi ile Hamza'nın Dârekutnî'ye râvilerin güvenilirlik durumları hakkında sorduğu sorulara verdiği cevapları derlediği *Sûâlât'*ından nakiller yapmaktadır. Bk. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 6/211, 6/431, 8/256, 8/294, 6/264, 7/9, 7/418, 7/591, 11/317, 5/566, 8/105, 9/514, 13/64, 2/125, 6/392, 7/41, 3/20, 13/69, 4/674, 6/191, 7/424, 8/108, 8/109, 8/307, 15/58-59, 2/590, 5/340, 8/434-435, 13/387, 3/21, 8/112, 9/38, 2/375, 9/262-263, 9/354, 6/75, 11/67, 4/346, 7/427, 14/449, 3/661, 5/372, 8/436, 4/123, 3/23, 7/430, 8/663, 7/594, 6/173, 8/119, 16/343, 8/123, 8/379, 2/66, 7/433, 2/596, 4/570, 6/213-214, 6/571, 5/23, 3/572, 6/49, 4/501, 5/462, 11/67, 5/587, 7/305, 2/613, 13/137, 8/156, 4/347.

¹⁸⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 12/87.

¹⁸⁸ Hatîb açıkça kitap ismi zikretmese de muhtemelen Berkânî'nin *Suâlât'*ından nakiller yapmaktadır. Zira Berkânî bazı rivayetlerin başında: "Dârekutnî'ye sordum..." diyerek söze başlamaktadır. Bk. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 4/571, 4/674, 5/342, 6/429, 16/343, 14/46, 15/404, 5/539, 6/239, 6/410, 12/71, 13/505, 6/229, 6/229, 11/347, 13/445, 6/158, 13/313, 12/77, 7/420, 6/195.

¹⁸⁹ Bk. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 6/61.

¹⁹⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 6/293, 15/404, 3/484, 10/447, 6/544, 7/591, 7/52, 5/342, 6/176, 11/220, 6/558, 12/287, 14/46, 15/404, 7/298, 13/311, 5/507, 9/223, 2/305, 13/387, 2/4/68, 7/426, 2/557, 9/220, 6/409, 16/430, 7/135, 7/301, 13/100, 4/515, 9/224.

¹⁹¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 13/126.

¹⁹² Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 2/66, 7/9, 7/305.

¹⁹³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 3/466, 4/411.

¹⁹⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 3/127, 10/472, 8/730, 2/185.

¹⁹⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 4/411.

¹⁹⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 6/173, 4/519, 3/465-466, 6/222, 3/171.

¹⁹⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 6/56, 14/446, 13/245, 7/90.

¹⁹⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 11/85.

¹⁹⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 11/328, 11/332, 13/494.

²⁰⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 5/301, 2/245.

²⁰¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 5/342, 3/234, 11/339, 13/218, 8/569.

²⁰² Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 5/475, 7/592, 5/142, 6/570-571, 2/103, 8/228.

²⁰³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 10/499, 8/382.

²⁰⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 8/569, 3/466.

²⁰⁵ Hatîb, Sülemî'nin *Suâlât'*ından nakiller yapmaktadır. bk Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 5/137, 10/448, 11/140, 11/332, 6/195, 11/366.

Darekutnî, kendisinden sonraki ricâl edebiyatına kaynaklık eden çok sayıda eser telif etmiştir. Bunlardan içerisinde *Zikru esmâi't-tâbi'în ve men ba'dehüm mimmen sahhat rivâyetuhû 'ani's-sikât 'inde'l-Buhârî ve Müslim*,²⁰⁶ *Esmâu's-sahâbeti'lleti ittefeka fihe'l-Buhârî ve Müslim veme'nferade bihi küllün minhümâ*,²⁰⁷ *el-Mü'telif ve'l-muhtelif fi esmâi'r-ricâl*,²⁰⁸ *Ricâlu'l-Buhârî ve Müslim*,²⁰⁹ *Kitâbu'd-Du'afâ ve'l-metrûkîn*,²¹⁰ *Kitâbu'l-ihve ve'l-uhuvve (ehavât)*,²¹¹ *Zikru kavmin mâ ahrace lehumu'l-Buhârî ve Müslim fi sahîhayhimâ ve da'afehumu'n-Nesâi fi Kitâbi'd-Du'afâ*,²¹² *Zikru's-sahâbe ellezîne sahhati'r-rivâyetü 'anhüm ve leysû fi's-sahîhayn*²¹³ zikre değerlidir. Ayrıca bazı öğrencilerinin hadis râvilerinin güvenilirlik durumları hakkında Darekutnî'ye sordukları sorular ve onun verdiği cevapları derlemeleri suretiyle telif ettikleri *Suâlâtlar* ricâl edebiyatına önemli katkılar sunmuştur. Hatîb el-Bağdâdî'nin Darekutnî'den aktardığı ricâl bilgilerinin çoğunu bu *Suâlâtlardan* rivayet etmesi hacmi küçük bu eserlerin etkisini göstermektedir. Bu eserler şunlardır: *Suâlâtü'l-Hâkim en-Neysâbüri li'd-Dârekutnî*,²¹⁴ *Suâlâtü Ebî Bekr el-Berkânî li'd-Dârekutnî*,²¹⁵ *Suâlâtü's-Sülemî li'd-Dârekutnî*,²¹⁶ *Suâlâtü Hamza b. Yûsuf es-Sehmî li'd-Dârekutnî*,²¹⁷ *Suâlâtü Ebî Abdillâh İbn Bükeyr ve ğayrihî li Ebî'l-Hasan ed-Dârekutnî*.²¹⁸

Dârekutnî'nin ricâl edebiyatına katkı sunan eserleri arasında *Sünen*'i de zikredilmelidir. Zira Dârekutnî *Sünen*'inde hadis ricâline dair birçok değerlendirme yapmıştır. Nâsiruddin Muhammed b. Abdurrahman İbn Züreyk (öl. 803/1401) bu değerlendirmeleri derleyerek *Men tekelleme fihi'd-Dârekutnî fi Kitâbi's-Sünen mine'd-du'afâ ve'l-metrûkîn ve'l-mecrûhîn*²¹⁹ adını verdiği bir eser telif etmiştir. Dolayısıyla *Sünen*, rivayet eseri olmakla birlikte cerh-ta'dîl ilmine de katkı sunmuştur.

²⁰⁶ Bûrân ed-Dannâvî ve Kemal Yusuf el-Hût tahkiki ile iki cilt halinde basılmıştır (Beyrut: Müessesetü'l-kütübî's-sekâfiyye, 1406/1985). Yazma nüshalarından biri Laleli 2089/4 numarada; bir diğeri ise Köprülü 40 numarada bulunmaktadır. (Sezgin, *Târîh*, 1/421).

²⁰⁷ Câbir b. Abdullah es-Serî tarafından yayınlanmıştır (Riyâd: Dâru'l-'Asıme, 1433/2012). Yazma nüshalarından biri Kâhire Kütüphanesi 8/18 Mecmû 103 numarada bulunmaktadır. (Sezgin, *Târîh*, 1/422).

²⁰⁸ Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkadir tarafından beş cilt olarak yayımlanmıştır (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1406/1986). Eserin yazma nüshalarından biri Saray Kütüphanesi Medine Bölümü 464 numarada bulunmaktadır. (Sezgin, *Târîh*, 1/423).

²⁰⁹ Sezgin, *Târîh*, 1/422.

²¹⁰ Muhammed es-Sabbâğ'ın tahkikiyle 1980 yılında Beyrut'ta, Muvaffak b. Abdullah'ın tahkikiyle 1984 yılında Riyad'da (Zekeriya Güler, *İlk Yedi Asırda Hadis İlimleri Literatürü* (Konya: Adal Ofset, 2002), 256) ve Subhî el-Bedrî es-Sâmerrâî tarafından 1406/1986 yılında Beyrut'ta yayımlanmıştır. (İsmail Lütî Çakan, "Dârekutnî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/8/488-489). Ayrıca eserin mahtut nüshalarından bazıları Ayasofya Kütüphanesi 3405; Zâhiriyye Kütüphanesi Hadis Bölümü 369 ve mecmu 124 vr. 11-22 numaralarda bulunmaktadır. (Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-'Arabî*, 1/420; Muhammed Nâsiruddin el-Elbânî, *Fihrisu mahtûtâtî Dâri'l-Kütübî'z-Zâhiriyye: el-müntehab min mahtûtâtî'l-hadis*, nşr. Meşhûr Hasan Âlu Selmân (Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 1422/2001), 373).

²¹¹ Bâsim Faysal Ahmed el-Cevâbire tarafından tahkik edilerek yayınlanmıştır (Riyad: Dâru'r-Râye, 1413/1993). Eserin VII/XIII. asra ait bir yazma nüshası Chester Beatty Kütüphanesi 54-62 numarada bulunmaktadır. (Sezgin, *Târîh*, 1/424).

²¹² Yazma nüshalarından biri Topkapı III. Ahmet Kütüphanesi 624/21 numarada bulunmaktadır. (Sezgin, *Târîh*, 1/423).

²¹³ Eserin yazma nüshalarından biri Zâhiriyye Kütüphanesi mecmu 831 numarada kayıtlıdır. (Elbânî, *Fihris*, 372-373).

²¹⁴ Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkadir tarafından tahkik edilerek yayınlanmıştır (Riyâd: Mektebetü'l-Me'ârif, 1404/1984). Eserin yazma nüshalarından biri Saray Kütüphanesi III. Ahmet Bölümü 624/23 numarada bulunmaktadır. (Sezgin, *Târîh*, 1/423).

²¹⁵ Bir baskısı Mecdî Seyyid İbrahim'in tahkikiyle yapılmış (Kahire: Mektebetü'l-Kur'ân, 1404/1984); bir diğeri de Abdurrahim Muhammed el-Kaşkârî'nin tahkikiyle yapılmıştır (Lahor: 1414). (Güler, *Literatür*, 256-257). Ayrıca Halil Hasan Hammâde tarafından tahkik edilerek yüksek lisans tezi olarak sunulmuştur. (Riyâd: Câmî'atü'l-İmam Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye, 1403). Eserin yazma nüshaları ise Saray Kütüphanesi III. Ahmet Bölümü 624/12 numarada ve Kâhire Kütüphanesi 1/106 Hadis Bölümü 1558 numarada bulunmaktadır. (Sezgin, *Târîh*, 1/423).

²¹⁶ Bir neşri Süleyman Ateş'in tahkikiyle 1408 yılında Riyad'da (Güler, *Literatür*, 256), bir diğeri de Sa'd b. Abdullah el-Humeyyid ve Halid b. Abdurrahman el-Cüreysî başkanlığında bir heyetin tahkikiyle yapılmıştır (Riyad: 1427). Eserin yazma nüshalarından biri Saray Kütüphanesi III. Ahmet Bölümü 624/16 numarada bulunmaktadır. (Sezgin, *Târîh*, 1/423).

²¹⁷ Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkadir tarafından tahkik edilerek yayınlanmıştır (Riyâd: Mektebetü'l-Me'ârif, 1404/1984). Eserin yazma nüshalarından biri Saray Kütüphanesi III. Ahmet Bölümü 624/12 numarada; bir diğeri ise Dâru'l-kütübî'z-Zâhiriyye mecmu 111 vr. 209-215 numarada bulunmaktadır. (Sezgin, *Târîh*, 1/424; Elbânî, *Fihris*, 374).

²¹⁸ Ali Hasan Ali Abdülhamid tarafından tahkik edilerek yayınlanmıştır (Ammân: Dâru Ammâr, 1408/1988)

²¹⁹ Eser Ebû Abdullah Hüseyin b. Ukkâşe tarafından tahkik edilerek neşredilmiştir (Katar: Vizâretü'l-evkâf ve's-şuûnî'l-İslâmiyye bi-devleti Katar, 1428/2007)

2.7.Ebu Hafs Ömer b. Ahmed İbn Şâhîn (öl. 385/996)

Bazı otoritelerce hadis ilminin incelikleri konusundaki bilgisi yeterli görülmeyen İbn Şâhîn, geniş hadis birikimine sahip olması ve bu birikimi nâsih-mensûh, ricâl ve rivâyet eserleri olarak tasnif ederek sonraki nesillere ulaştırması açısından önemli bir isim olarak görülmelidir. Hadis rivayetinde birçok münekkit onu sika olarak değerlendirmiş, bununla birlikte çokça lahn yaptığı ve hatasında ısrar ettiği ifade edilmiştir.²²⁰ Bazı muhaddislerce hadis ilmindeki bilgi seviyesi eleştirilse de telif ettiği geniş hacimli eserler sayesinde dönemine kadar gelen ilmî birikimi sonraki nesillere aktarması başlı başına büyük bir hizmet olarak görülmüştür.²²¹ Hatîb el-Bağdâdî ondan 4 tarikle çok sayıda ricâl bilgisi rivayet etmiştir. En çok bilgi aktardığı tarik İbn Şâhîn'in oğlu Ubeydullah tarikidir.²²² Bunun dışında Abdülkerim b. Muhammed b. Ahmed ed-Dabbî,²²³ Ebubekir Muhammed b. Ömer ed-Dâvûdî²²⁴ ve Ebû'l-Hasan Ahmed b. Muhammed el-Mücehhiz el-'Atîkî²²⁵ tariki ile de ondan ricâl bilgisi rivayet etmiştir. Koçkuzu, Hatîb'in *Târîh*'inde İbn Şâhîn'den yaptığı iktibasları onun *et-Târîhu'l-kebîr*'inden rivayet ettiğini ifade etmiştir.²²⁶ Bunun dışında onun ricâle dair kaleme aldığı *Târîhu esmâi's-sikât minnemen nukile 'anhumu'l-ilm*,²²⁷ *Târîhu esmâi'd-du'afâ ve'l-kezzâbîn*,²²⁸ *Zikru men ihtelefe'l-ulemâ ve nukkâdu'l-hadis fihî*²²⁹ adlı eserleri de zikredilmelidir. İbn Şâhîn'in kaynaklarda zikredilen fakat günümüze ulaştığı henüz bilinmeyen diğer ricâl eserleri şunlardır: *Men ravâ 'an ebîhi mine's-sahâbe ve't-tâbi'in*,²³⁰ *Ma'rifetü's-sahâbe*,²³¹ *Mu'cemu's-şuyûh*.²³²

Sonuç

Bu çalışma, 4./10. asır Bağdat'ında ricâl tenkidinin nasıl işlediğini, münekkitlerin hangi bilgi türlerinden hareketle râviler hakkında hüküm verdiklerini ve bu süreçte kullandıkları yöntemsel araçları sistematik biçimde ortaya koymuştur. Bulgular, Bağdatlı münekkitlerin değerlendirmelerinin rastlantısal veya yalnızca kişisel kanaatlara dayalı olmadığını, aksine çok katmanlı bir bilgi havuzunun titizlikle analiz edilmesine dayandığını göstermektedir. Doğum ve ölüm tarihlerinden rihle

²²⁰ Hatîb, *Târîh*, 13/133-137; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 3/129-131; Suyûtî, *Tabakâtu'l-huffâz*, 402; İbn Abdülhâdî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 180; Zehebî, *Siyer*, 12/402-405; Zehebî, *Târîh*, 8/580-582; Zehebî, *el-Mu'in*, 118; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 6/67; İbn Kutluboğa, *es-Sikât*, 7/267; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimeşk*, 43/531-538; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 14/378; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 22/258-259; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 11/362; İbnü'l-Cezerî, *Çâyetü'n*, 1/588; İbn Tağrîberdî, *en-Nucûmu'z-zâhira*, 4/172; Dâvûdî, *Tabakâtu'l-müfessirîn*, 2/4; Bâmahrame, *Kılâdetü'n-nahr*, 3/262; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 4/454; İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn*, 1/781; Ziriklî, *el-A'lâm*, 5/40; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifîn*, 7/273-274; Sezgin, *Târîh*, 1/425-426.

²²¹ Ali Osman Koçkuzu, "İbn Şâhîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/20/368.

²²² Bk. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 6/317, 6/46, 15/59, 3/335, 10/340, 6/293, 6/173, 8/118, 11/22, 6/371, 10/154, 7/298, 13/313, 15/63, 8/123, 6/286, 4/348, 2/229, 2/244, 6/408, 6/423, 7/463, 11/582, 11/333-334, 2/230, 3/28, 16/344, 5/506, 10/88, 14/270, 13/76, 13/535, 5/379, 13/444, 11/341, 11/141, 8/513.

²²³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 16/342.

²²⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 11/326.

²²⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 4/345.

²²⁶ Koçkuzu, "İbn Şâhîn", 20/368.

²²⁷ Subhî es-Sâmerrâî (Kuveyt: ed-Dâru's-Selefiyye, 1402/1982) ve Abdülmu'fi Emîn Kal'acî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye, 1406/1986) tarafından yayınlanmıştır. Sa'dî el-Hâşimî zikredilen bu iki baskıda hata ve eksiklikler bulunduğunu iddia ederek eserin eksik ve hatalı gördüğü kısımlarını Nusûs sâkita min Tabakâti esmâi's-sikât li İbn Şâhîn adıyla yayımlamıştır (Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1407/1987). Ayrıca eserin mahtût nüshalarından bazıları San'a el-Câmî'u'l-Kebîr Kütüphanesi Mustalah Bölümü 12 numarada bulunmaktadır. (Sezgin, *Târîh*, 1/425).

²²⁸ Eser, Abdurrahim Muhammed Ahmed el-Kâşgarî'nin tahkikiyle yayınlanmıştır (Medine: 1409/1989). (Güler, *Literatür*, 257).

²²⁹ Hammad b. Muhammed el-Ensârî'nin tahkikiyle (Riyad: Mektebetü Advâi's-selef, 1419/1999) ve Ebû Muaz Tânk b. Avdallah Muhammed'in talikiyle (Kâhire: Mektebetü't-terbiyeti'l-İslâmiyye, 1412/1992) basılmıştır. (Güler, *Literatür*, 257).

²³⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebi'l-Feyd el-Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe li beyânî meşhûri kütübi's-sünneti'l-müşerrafe*, thk. Muhammed el-Muntasır b. Muhammed ez-Zemzemî (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1421/2000), 163.

²³¹ Kettânî, *er-Risâle*, 127.

²³² Koçkuzu, "İbn Şâhîn", 20/368.

güzergâhlarına, hadis tahsiline dair kayıtlardan semâ nüshalarının fizikî incelemesine, teferrüd verilerinden muâraza uygulamalarına kadar geniş bir veri seti, râvinin güvenilirliğinin tespitinde birbirini tamamlayan unsurlar olarak işlev görmüştür. Bu yönüyle çalışma, klasik ricâl literatüründe çoğu zaman dağınık hâlde aktarılan tenkit pratiklerini tarihsel bağlamına yerleştirerek analitik bir bütünlükle değerlendirmekte ve hadis tenkidinin metodolojik derinliğini görünür kılmaktadır.

Tespit edilen örnekler, münekkithlerin tarihsel tutarsızlıkları belirlemede önemli bir hassasiyet geliştirdiklerini ve rivayet zincirlerindeki en küçük ihtilafları dahi sorgulamak için kapsamlı bir karşılaştırma ağı kurduklarını göstermektedir. Hoca-öğrenci ilişkilerine dair verilerin, semâ kayıtlarının, nisbe ve lakap bilgileriyle şehir hareketliliğinin bu derece ayrıntılı biçimde kaydedilmiş olması, hadis çevrelerinin dikkatli bir arşivciliğe sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, bu yoğun kontrol mekanizması aynı zamanda hadis ilminde güvenilirlik tespitinin yalnızca teorik kriterlerden değil, pratik-tecrübî araçlardan beslendiğini de kanıtlamaktadır. Bu bağlamda çalışma, ricâl tenkidinin yalnızca “lafız merkezli” bir faaliyet değil, aynı zamanda metin, nüsha, tarih ve mekân verilerinin kesişiminde yürüyen çok yönlü bir süreç olduğunu vurgulamaktadır.

Bu çalışma, tespit ettiği yöntem ve değerlendirme tarzlarıyla hadis tenkidinin teknik terminolojisinin nasıl pratik karşılıklar bulduğunu göstermiş; cerh-ta'dîl lafızlarının arka planında yer alan somut tenkit zeminini görünür hâle getirmiştir. Bununla birlikte araştırma, gelecekte özellikle şu hususlarda daha ayrıntılı çalışmalar yapılmasına ihtiyaç olduğunu da göstermektedir: Bağdat dışındaki bölgelerde kullanılan yöntemlerle Bağdatlı münekkithlerin metodlarının mukayesesi ve bu dönemdeki hadis eleştirisinin diğer ilim çevreleriyle (fıkıh, kelâm, kıraat vb.) ilişkisi. Bu alanlarda yapılacak çalışmalar hem ricâl eleştirisinin kapsamını genişletecek hem de hadis ilminin tarihsel metodolojisini daha net biçimde ortaya koyacaktır. Araştırmanın kapsamına giren 7 âlimden sadece kitapları günümüze ulaşanlar müstakil akademik çalışmalara konu olmuştur. Bununla birlikte bu muhaddislerin görüşlerine ricâl eserlerinde sıklıkla atıf yapılmıştır. Bu atıfların derlenerek incelenmesi sonucunda söz konusu münekkithlerin hadis ilimlerine katkıları ve tenkit yöntemleri gün yüzüne çıkarılabilir. Bu konuda örnek bir çalışma Talha b. Muhammed b. Cafer hakkında yapılmıştır. Talha b. Muhammed'in günümüze ulaşamayan *Ahbâru'l-kudât* adlı eseri bir makalede kaynaklarda kendisine yapılan atıflar derlenerek gün yüzüne çıkarılmaya çalışılmıştır. Buna benzer çalışmalar diğer münekkithler için de yapılmalıdır. Bu sayede hadis tarihine katkı sunduğu halde unutulmuş birçok muhaddis tanınabilecek, hadis tarihindeki eksik halkalar tamamlanacak ve bu alandaki bilgi birikiminin daha kapsamlı bir şekilde anlaşılması mümkün olacaktır.

Kaynakça

- Altıkulaç, Tayyar. “İbnü'l-Münâdî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/152-153. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Âlu 'Asîmîn, Salih b. Abdülaziz. *Teshîlu's-sâbile li-mürîdi ma'rifeti'l-Hanâbile*. thk. Ebû Zeyd Bekir b. Abdullah. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1422/2001.
- Bâmahrâme, Ebû Muhammed Tayyib b. Abdullah. *Kılâdetü'n-nahr fî vefeyâtî a'yânî'd-dehr*. thk. Ebû Cum'a Mekrî vd. 6 Cilt. Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1428/2008.
- Bozkurt, Üsâme. *Hicrî 4. Asırda Ehl-i Hadîsin İç Tartışmaları*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- Çakan, İsmail Lütfi. “Dârekutnî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/488-490. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Dâvûdî, Şemseddin Muhammed b. Ali. *Tabakâtü'l-müfessirîn*. 2 Cilt. Dâru'l-Kütübî'l-ilmiyye, ts.
- Elbânî, Muhammed Nâsiruddin. *Fihrisu mahtûtâtî Dâri'l-Kütübî'z-Zâhiriyye: el-müntehab min mahtûtâtî'l-hadîs*. nşr. Meşhûr Hasan Âlu Selmân. Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 1422/2001.
- Güler, Zekerîya. *İlk Yedi Asırda Hadis İlimleri Literatürü*. Konya: Adal Ofset, 2002.

- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali. *Târîhu Medîneti's-selâm ve ahbâru muhaddisîhâ ve zikru kuttânihe'l-'ulemâ min ğayri ehlihâ ve vâridîhâ*. thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'ûf. 17 Cilt. Beyrut: Daru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1422/2002.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ali b. Sâbit. *el-Câmi' li ahlâkı'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*. thk. Mahmûd et-Tahhân. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 1403/1983.
- İbn 'Abdülhâdî, Cemaluddin Yusuf b. Hasan İbnü'l-Mibred. *Tabakâtu 'ulemâi'l-hadîs*. thk. Ekrem el-Bûşî-İbrahim ez-Zeybek. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1996.
- İbn 'Asâkir, Ebu'l-Kasım Ali b. Hasan. *Târîhu Medîneti Dimeşk ve zikru fadlihâ ve ve tesmiyetu men hallehâ mine'l-emâsil ve'ctâze bi nevâhîhâ min vâridîne ve ehlihâ*. thk. Muhibbuddin Ebû Sa'îd Ömer b. Ğarâme el-Amravî. 80 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996/1416.
- İbn Ebû Ya'lâ, Ebu'l-Hüseyin Muhammed. *Tabakâtu'l-Hanâbile*. nşr. Muhammed Hâmid el-Fakî. 2 Cilt. Kahire: Matbaatu's-Sünneti'l-Muhammediyye, 1371/1952.
- İbn Hacer el-'Askalânî, Ahmed b. Ali. *Tehzîbu't-Tehzîb*. Haydarâbâd Deken: Matba'atu Dâiratu'l-me'ârifî'n-Nizâmiyye, 1325-1327.
- İbn Hacer el-'Askalânî, Şihabüddin Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali. *Lisânü'l-Mîzân*. nşr. Abdülfettah Ebû Gudde. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1423/2002.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 21 Cilt. Dâru Hicr, 1418/1997.
- İbn Kutluboga, Zeynüddin Ebu'l-Fidâ Kasım. *es-Sikât min men lem yeka' fi'l-kütübi's-sitte*. thk. Şadî b. Muhammed Salim Âlu Numan. 9 Cilt. San'a: Merkezu'n-Nu'mân, 1432/2011.
- İbn Mâkûlâ, Ebû Nasr Ali b. Hibetullah. *el-İkmâl fî raf'i'l-irtiyâb 'ani'l-mü'telif ve'l-muhtelif fi'l-esmâ ve'l-künâ ve'l-ensâb*. thk. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî el-Yemânî. 7 Cilt. Hindistan: Dâru'l-me'ârifî'l-'Usmâniyye, 1381/1661-1386/1966.
- İbn Müflih, Burhanuddin Ebû İshak İbrahim b. Muhammed. *el-Maksadu'l-erşed fî zikri ashabi'l-İmâm Ahmed*. thk. Abdurrahman b. Süleyman el-Asîmîn. 3 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1410/1990.
- İbn Nukta, Ebû Bekir Muhammed b. Abdülgani. *Tekmilâtü'l-ikmâl*. thk. Abdülkayyûm Abdürabbî'n-Nebî. 6 Cilt. Mekke: Câmi'atu Ümmi'l-Kurâ Yay., 1408-1418 .
- İbn Tağrıberdî, Ebu'l-Mehâsin Yusuf. *en-Nücûmu'z-zâhira fî mülûki Mısır ve'l-Kâhira*. Kahire: Dâru'l-kütübi'l-Misriyye, 1348/1929.
- İbnü'l-'Adîm el-Halebî, Kemaluddin Ömer b. Ahmed. *Buğyetü't-taleb fî târihi Haleb*. thk. Mehdî Âd er-Ravâdiyye. 12 Cilt. Londra: Müessesetü'l-Furkân, 2016.
- İbnü'l-Cevzî, Cemalüddin Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali. *el-Muntazam fî târihi'l-mülûki ve'l-ümem*. thk. Muhammed Abdülkadir Atâ - Mustafa Abdülkadir Atâ. 19 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ilmiyye, 1412/1992.
- İbnü'l-Cezerî, Şemsüddin Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed. *Gâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*. nşr. Gotthelf Bergsträsser. 3 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1351.
- İbnü'l-İmâd, Ebu'l-Fellâh Abdülhay b. Ahmed. *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*. thk. Mahmûd el-Arnaût. 11 Cilt. Dimeşk-Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1406/1986.
- İbnü'n-Nedîm, Ebu'l-Ferec Muhammed b. Ebû Yakub. *el-Fihrist*. nşr. İbrahim Ramazan. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1417/1997.
- Kâtib Çelebi, Mustafa b. Abdullah. *Keşfu'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. nşr. Şerefeddin Yaltkaya, Rıfat Bilge el-Kilisî. 2 Cilt. İstanbul: MEB Yay., 1360/1941-1362/1943.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemu'l-müellifîn: Terâcimu musannifi'l-kütübi'l-'Arabiyye*. Beyrut: Mektebetü'l-Müsennâ-Dâru İhyâi't-türâsi'l-'Arabî, ts.
- Kettânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebi'l-Feyd. *er-Risâletü'l-müstetrafe li beyâni meşhûri kütübi's-sünneti'l-müşerrafe*. thk. Muhammed el-Muntasır b. Muhammed ez-Zemzemî. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1421/2000.

- Koçkuzu, Ali Osman. "İbn Şâhin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/367-369. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Makdisî, Ebû Muhammed Abdülgani b. Abdilvahid. *el-Kemâl fî esmâ'î'r-ricâl*. thk. Şâdî b. Muhammed b. Salim Âlu Numan. 10 Cilt. Kuveyt: Şeriketü Ğirâs, 1437/2016.
- Moğultay b. Kılıç, Alauddin. *İkmâlu Tehzîbi'l-Kemâl*. thk. Muhammed Osman. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye, 2011.
- Muhaysin, Muhammed Muhammed Muhammed Sâlim. *Mu'cemu huffâzi'l-Kur'ân 'abra't-târîh*. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1412/1992.
- Oral, Mustafa. *Hicrî IV. Asırda Bağdat'ta Hadis İlmi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2025.
- Sehâvî, Şemsuddin Ebu'l-Hayr Muhammed b. Abdurrahman. *el-İ'lân bi't-tevbih li men zemme ehle't-târîh*. thk. Salim b. Ğitr b. Salim ez-Zafîrî. Riyad: Daru's-Sumey'î, 1438/2017.
- Sezgin, Fuad. *Târîhu't-türâsi'l-'Arabî*. çev. Mahmud Fehmî Hicâzî. 5 Cilt. Riyad: Câmi'atu'l-İmam Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye Yay., 1411/1991.
- Sübkî, Tacuddin Abdülvehhab b. Takıyyüddin. *Tabakâtu's-Şâfi'yyeti'l-Kübrâ*. thk. Mahmud Muhammed et-Tanâhî - Abdülfettah Muhammed el-Hulv. 10 Cilt. Dâru Hicr, 1413.
- Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr. *Buğyetu'l-vu'ât fî tabakâti'l-luğaviyyîne ve'n-nuhât*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. 2 Cilt. Saydâ: el-Mektebetü'l-'Asriyye, ts.
- Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr. *Tabakâtu'l-huffâz*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye, 1403.
- Topgöl, Muhammed Enes. "Hicri 3. Asrın Başlarında Sünnete Sarılmak: 'Saç-Sakalını da Boyardı!'" *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 59/1 (2018), 87-116.
- Topgöl, Muhammed Enes. *Rivayetten Râviye: Cerh-Ta'dil Hükümleri Nasıl Oluşturdu?* İstanbul: İFAV Yayınları, 2019.
- Ubeydî, İman Mahmud Hammâdî - Düleymî, Latif Halef Muhammed ed-. "Nusûs mefkûde min kitâbi Ahbârî'l-kudât li Ebî'l-Kasım Talha b. Muhammed b. Cafer eş-Şâhid (t. 380 h.) cem' ve dirâse ve tahkik". *Mecelletü Dirâsât fî't-târîh ve'l-âsâr* 59 (Haziran 2017), 104-255.
- Zehebî, Şemsüddin Muhammed b Ahmed. *Dîvânu'd-du'afâ ve'l-metrûkîn ve halkın mine'l-mechûlîn ve sikâtin fihim lîn*. thk. Hammâd b. Muhammed el-Ensârî. Mekke: Mektebetü'n-Nahda el-Hadîse, 1387/1967.
- Zehebî, Şemsüddin Muhammed b Ahmed. *el-Muğnî fî'd-du'afâ*. thk. Ebu'z-Zehrâ Hâzim el-Kâdî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye, 1418/1997.
- Zehebî, Şemsüddin Muhammed b Ahmed. *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr 'ale't-tabakâti ve'l-emsâr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye, 1417/1997.
- Zehebî, Şemsüddin Muhammed b Ahmed. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Hüseyin Esed vd. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1427/2006.
- Zehebî, Şemsüddin Muhammed b Ahmed. *Tezkiretü'l-huffâz*. thk. Zekeriya Umeyrât. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye, 1419/1998.
- Zirikî, Hayreddin b. Mahmûd. *el-A'lâm*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, 2002.
- Irâkî, Zeynuddin Ebu'l-Fadl Abdurrahim b. Hüseyin. *el-Vefeyât*. nşr. Ahmed Abdussettar. Mısır: Dâru'z-Zehâir, 1439/2018.
- Umerî, Ekrem Ziya. *Mevâridü'l-Hatîbi'l-Bağdâdî fî Târîhi Bağdâd*. Riyad: Dâru Taybe, 1405/1985.